

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Кафедра театрознавства

**ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ДРАМАТУРГІЇ ВІЛЬЯМА ШЕКСПРА У
ПРАКТИЦІ АРТТЕРАПЕВТИЧНОГО ТЕАТРУ**

Кваліфікаційна робота на здобуття ОР «Магістр»

за спеціальність 026 «Сценічне мистецтво»

Студент-виконавець:

Колесніченко Олександра Віталіївна

ОПП «Сценічне мистецтво»

Науковий керівник:

Кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри театрознавства

Партола Яна Вікторівна

Науковий рецензент:

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри театрознавства

та акторської майстерності ЛНУ імені Івана Франка

Роса-Лаврентій Софія Ігорівна

Допущено до захисту
Завідувач кафедри, доцент,
Кандидат мистецтвознавства
Щукіна Ю. П.

«10» січня 2024 р.

Харків, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Огляд та аналіз літератури	7
1.2. Методологія дослідження	10
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТЕАТРОТЕРАПІЇ, ЩО ЗАСНОВАНІ НА ДРАМАТУРГІЇ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА	13
2.1. «Шекспірівське серцебиття» – метод Келлі Хантер	13
2.2 DE-CRUIT – програма реінтеграції ветеранів через науку та Шекспіра. Метод Стефана Вольферта	18
2.3. «Шекспір у суді» – проєкт «Shakespeare&Company» для соціальної й психологічної адаптації підлітків-правопорушників	25
РОЗДІЛ 3. ШЕКСПІРІВСЬКІ СЮЖЕТИ ЯК МАТЕРІАЛ ДЛЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕАТРАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ	30
3.1. Театральний проєкт «Project "W" – Veteran, Volunteer and William». «ДВАНADЦЯТА НІЧ, або ЩО ЗАХОЧЕТЕ» (режисер Олексій Гнатковський)	30
3.2. Гамлетівські питання постмайданного покоління у виставі H-Effect (режисерка Роза Саркісян)	35
3.3. Інклюзивний проєкт Харківського театру-студії Арабески «12 Офелій» (режисерка Світлана Олешко)	41
3.4. Контамінація сюжетів Вільяма Шекспіра у виставі «Монстр опера». Проєкт «Art Therapy Force»	47
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Формування та застосування арттерапевтичних практик відбувалося під час Другої світової війни у 1940-х роках у США. Сьогодні в Україні подібні практики набувають особливо гострої актуальності. Одним із дієвих напрямків арттерапії, що має різні підходи та методи є театротерапія. «Театротерапія дозволяє вирішити багато проблем, обумовлених фізичним станом людини, бо театральний сюжет, шляхом моделювання різних життєвих сценаріїв, допомагає змінити негативні ситуації та знайти в собі способи та можливості їх подолання – таким чином відбуваються позитивні зміни в людині» [16, С.2].

Нерідко в якості робочого матеріалу фахівці, що практикують театротерапію, обирають драматургію Вільяма Шекспіра. На сьогодні маємо достатньо прикладів звернення до п'єс англійського драматурга розробниками унікальних арттерапевтичних методик (Келлі Хантер, Стефан Вольферт або «Shakespeare&Company»).

Окрім суто театротерапевтичних методів, в останні роки в Україні з'явилася також низка театральних проєктів, що ґрунтуються на сюжетах Вільяма Шекспіра та мають вагому соціальну, психологічно-реабілітаційну або інклюзивну складову. «ДВАНАДЦЯТА НІЧ, або ЩО ЗАХОЧЕТЕ» Олексія Гнатковського з ветеранами АТО, «Н-Effect» Рози Саркісян та проєкт Харківського театру Арабески «12 Офелій», «Монстр опера» - вистава реалізована в межах арттерапевтичного проєкту «Art Therapy Force».

Досвід використання драматургії Шекспіра в арттерапії має опрацювання і в науковій літературі. Основний масив наукових публікацій наявний в англійських виданнях, переважно медичного спрямування. У мистецтвознавчій літературі дане питання майже не висвітлене, аналіз використання драматургії Шекспіра в практиці арттерапевтичного театру в українському мистецькому просторі практично відсутній, за винятком відгуків та рецензій на окремі вистави чи проєкти.

Тож, актуальність теми полягає у необхідності систематизувати та комплексно дослідити практику арттерапевтичного театру, що ґрунтується на творчості Вільяма Шекспіра. Поняття арттерапевтичного театру не є усталеним і в межах даного дослідження використане як умовне узагальнення для визначення тієї сфери театрального мистецтва, що працює з соціальними темами, створює інклюзивні вистави та привертає увагу соціуму до болючих тем, і водночас це сфера терапії (психологічної, фізіологічної), соціальної реабілітації, яка широко та ефективно використовує засоби театру у лікувальних методах.

Об'єкт дослідження. Соціальні театральні проєкти в контексті арттерапевтичних практик.

Предмет дослідження. Досвід використання класичних шекспірівських сюжетів у практиці арттерапевтичного театру.

Мета роботи – дослідити та проаналізувати досвід використання драматургії Шекспіра у різних проявах арттерапевтичної практики та соціальних театральних проєктах.

Поставлена мета передбачає виконання наступних **завдань**:

- дослідити та провести аналіз основних джерел для дослідження;
- визначити методологічну базу дослідження;
- проаналізувати використання драматургії Вільяма Шекспіра у сучасних арттерапевтичних практиках та проєктах соціально-психологічної реабілітації;
- розглянути сучасні соціальні театральні проєкти з використанням драматургії Шекспіра в Україні;
- визначити характерні особливості та варіативність використання драматургії Вільяма Шекспіра в практиці арттерапевтичного театру.

Методи дослідження. Методи, використані у дослідженні, обумовлені специфікою теми та завданнями магістерської роботи. Проведене дослідження базується на комплексному підході, теоретичному, біографічному, порівняльному, типологічному аналізах. Також використано описовий метод, методи реконструкції вистав та інтерв'ю.

Наукова новизна. Наукова новизна полягає в тому, що вперше проаналізовано різні підходи у використанні драматургії Шекспіра як інструменту в практиці арттерапевтичного театру, а також у соціальних театральних проєктах в Україні, що допоможе глибшому розумінню та досліджуваній теми.

Практичне значення. Результати даного дослідження можуть стати фундаментом для розширення педагогічної бази, методичних матеріалів і навчальних програм, що спрямовані на режисерську діяльність та акторське мистецтво. Також можуть бути використані у навчальному курсі «Інклюзивні практики в сценічному мистецтві», що викладається у ХНУМ імені І. П. Котляревського як вибіркова дисципліна; для створення інклюзивного проєкту, а також для подальших досліджень теми методики інклюзивного театру.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення та результати кваліфікаційної роботи були обговорені на засіданнях кафедри театрознавства Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського.

Результати дослідження були представлені в рамках:

- IV Міжнародної наукової конференції «Мистецтво та наука в сучасному глобалізованому просторі» (Харків, 2023);
- X науково-практична конференція, пам'яті театрознавця Євгенія Русаброва «Осмилюючи минуле, програмуємо майбутнє: постколоніальні студії українського театру» (Харків, 2023);
- Міжнародна мультидисциплінарна наукова інтернет-конференція «Світ наукових досліджень» (Тернопіль, Україна - Ополе, Польща, 2023);
- Проведене арттерапевтичне заняття «Мій внутрішній фантастичний звір» з вихованцями Школи сучасних театральних напрямків (Харків, 2023).

З теми магістерського дослідження була надрукована публікація «Метод Келлі Хантер: арт-терапія Шекспіром» у Збірнику матеріалів міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції «Світ наукових досліджень. Випуск 23».

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 62 сторінок. Основний текст дослідження викладений на 53 сторінок. Список використаних джерел складений з 75 пунктів.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1. Огляд літератури

При формуванні та уточненні теоретико-термінологічної бази дослідження, понятійного апарату ми спиралися на відповідні статті в енциклопедичних словниках, зокрема – «Словник театру» П. Паві [24], «Словник театрознавчих термінів та понять» І. Савченко І. Ліпницька [27], «Психологічний словник» В. Синявський О. Сергеєнкова [28], «Енциклопедія сучасної України» [8].

Дослідження можливостей використання драматургії Вільяма Шекспіра у арттерапевтичних практиках сягає другої половини 20 ст. Особливу увагу цьому питанню свого часу приділяли американські та британські вчені Р. Ланді, Б. Рассел та інші. Але активний і систематичний підхід до використання шекспірівських текстів у різноманітних методах з терапевтичною метою та розмаїття мистецьких проєктів із соціальною, інклюзивною складовою, які у якості матеріалу (а нерідко й інструменту) обирають саме п'єси англійського класика, в останні роки набуває стрімкого розвитку. Це явище викликає науковий інтерес не лише шекспірознавців, але й соціологів, психологів, терапевтів та ін. Питання унікальності та дієвості методів із використанням текстів драматурга для підтримки ментального здоров'я, подолання психологічних розладів різноманітного походження, лікування посттравматичного синдрому та ін. все частіше виникає у науковому дискурсі.

Переважна частина наукових джерел за тематикою дослідження англійською, досі на жаль, не перекладена українською. Серед сучасних дослідників, роботи яких присвячені науковому вивченню теми слід виділити: К. Хантер, С. Вольферт, А. Аліш, Бессел ван дер Колк, Т. Пекер, К. Коулман та ін.

Для розуміння загального контексту була опрацьована книга відомого англійського психіатра, дослідника травми Бессела ван дер Колка «Тіло веде

лік» [1], який досліджує вплив травматичних досвідів на тіло та психіку та як травматичні події впливають на фізичне самопочуття людини.

Окремо варто виділити коло наукових праць, які ґрунтуючись на медичних дослідженнях довели, що «лікування Шекспіром» має доведений терапевтичний ефект. Визначенню унікальності саме шекспірівських текстів для терапії присвячена К. Оатлі «Shakespeare's Invention of Theater as Simulation that Runson Minds» [59], яка стала концептуально важливою в процесі формування цілісної картини роботи та формулювання предмету дослідження.

Аналіз конкретних методик театротерапії на основі драматургії Шекспіра, які підтверджені практичним досвідом, ґрунтується на працях режисерки К. Хантер, яка є засновницею методу «Метод серцебиття» («Shakespeare's Heartbeat Drama games for children with autism» [66]), низки статей актора, режисера С. Вольферта та доцентки кафедри прикладної психології Нью-Йоркського університету А. Алі («In Shakespeare, veterans find a "tower of strength"» [45], «Theatre as a treatment for posttraumatic stress in military veterans: Exploring the psychotherapeutic potential of mimetic induction» [37]). Рецензії та огляди вистав американського театру DE-CURE К. Вавасер «Make Thick My Blood» [73], Нью-Йоркського журналу Onand off Brodway «She-Wolf» [68] допомогли відтворити акторську та режисерську роботу С. Вольферта над шекспірівськими текстами в т.ч. Досвід поширення методу К. Хантер на українську спільноту біло відтворено за допомогою публікацій у виданнях Запорізького національного університету «В Україні тривають заходи в рамках театраль-но-терапевтичного проєкту, організовані шекспірівським центром ЗНУ» [5], Державний науково-методичний центр змісту культурно-мистецької освіти «Майстер-класи «Театраль-но-терапевтична методика Келлі Хантер»» [18], «Flute Theatre change the lives of refugee families and autistic individuals displaced by war» [48], що дозволило описати проєкт «Перікл для України» з українськими дітьми-біженцями.

В останні роки в Україні тема театротерапії у сучасному мистецькому просторі та публіцистиці також набуває ширшого висвітлення. Переконливим

свідченням зацікавленості даним напрямом є оглядова довідка Інформаційного центру з питань культури та мистецтва Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого «Терапія театром як дієвий інструмент соціальної політики сучасної демократичної держави» [16], яка стала важливим довідково-інформаційним джерелом за темою диплому.

Ще одну особливу цінність у дослідженні роботи склали українські статті про театральні проекти в Україні Л. Ільницької «Вірус війни в соціальній тканині України. Мистецьке дослідження на театральній сцені» [9], К. Бундзяк «Н-Effect: війна на Донбасі» [4], Л. Олтаржевська «Н-Effect за мотивами «Гамлета»: Бути чи не бути? Путівник топ-виставами» [21], О. Брюховецька «Від театру воєнних дій до театру Шекспіра: Project «W» Veterans, Volunteers and William» [3], М. Кабацій «Герцог Орсіно, позивний Євпаторія. Театр ветеранів та волонтерів показав виставу за комедією Шекспіра» [12], стаття з офіційного сайту Львівського університету імені Івана Франка «В Університеті презентували мистецьку постановку «Монстр опера»» [6].

Значна частина матеріалу, який утворює джерельну базу дослідження, - інтернет-ресурси, які містять ексклюзивну інформацію про соціально-мистецькі проекти та вистави, які проаналізовані у роботі: сайт Запорізького національного університету, Львівського національного університету ім. І. Франка, Actual woman, Project "W" - Veterans, Volunteers and William, офіційний сайт театру «DE-CURE», сторінка театру «Флейта» та офіційний сайт К. Хантер тощо.

Дослідити та проаналізувати вистави та роботу режисерів допомогли відеоматеріали (лекції, вистави), що знаходяться у вільному доступі в мережі інтернету: К. Хантер «The Hunter Heartbeat Method» [70], «Autism - a talk with Kelly Hunter» [40], С. Вольферт вистава «CRY НАВОС!» [75], вистава Р.Саркісян «Н-Efect» [23], О. Гнатковського «ДВАНАДЦЯТА НІЧ, або ЩО ЗАХОЧЕТЕ» [22], міні серіал та виставу театру Арабески «12 Офелій» [25; 7; 30; 33; 26].

Отже, проведений аналіз джерельної бази унаочнює, що драматерапія з використанням текстів Шекспіра розвивалася з другої половини 20-го століття у США та Великій Британії. Проте систематичний підхід до цього методу почав розвиватися більш активно лише в наш час. Зараз різні терапевти та вчені активно досліджують, як твори Шекспіра можуть бути використані для психологічної підтримки та лікування. Аналізуючи цю тему в арттерапії, виявлено, що більшість досліджень відбувалися за межами України, що створює проблеми у доступі до фактичної інформації. Тим не менш, праці таких вчених як К. Хантер, С. Вольферт, А. Алі та інших надали важливу базу для розуміння методів використання Шекспіра у лікуванні. У дослідженні були використані книги, статті, рецензії та відеоматеріали, що дозволило отримати різноманітні погляди та аспекти роботи драматерапевтів та режисерів. Також використано теоретико-термінологічну базу, яка включала енциклопедичні словники та статті відомих фахівців.

1.2. Методологія наукової роботи

Дане дослідження базується на використанні комплексного підходу для розгляду проблеми у контексті даної теми. У стратегії наукового дослідження використовується системний підхід для аналізу театрального процесу. Методами комплексного, аналізу, структурування розкривається процес арттерапевтичного методу на основі драматургії Вільяма Шекспіра.

Методи аналізу та синтезу допоміг розглянути та систематизувати різні аспекти використання драматургії В. Шекспіра у терапевтичних цілях. Це дозволило проаналізувати різноманітні драматургічні твори та їх вплив на психологічний стан людей, виявити спільні риси арттерапії з використанням творів Шекспіра, і в цілому розібрати, як саме цей вид терапії впливає на людину з ПТСР чи з синдромом аутизму.

Біографічний метод у цій роботі допоміг зокрема вивчити ретельно життя ветерана С. Вольферта, який пройшов через посттравматичний стресовий розлад.

Метод аналізу допоміг розглянути та розібрати вибіркові елементи та компоненти творів Шекспіра, які використовуються в драматерапії: мовні структури, сценічні ситуації, емоційні та психологічні аспекти. Це дає можливість докладніше проаналізувати, які аспекти саме у творчості Шекспіра є корисними для театротерапії, їхній вплив на емоційний стан, розвиток особистості, та які конкретні елементи творів можуть бути ефективними у лікувальних процесах.

Порівняльний метод зміг допомогти зрозуміти, як одні й ті самі твори допомагають усім категоріям людей у нашому випадку це метод К. Хантер («Метод серцебиття»), який розроблено для дітей з аутизмом та метод С. Вольфєрта, який розроблено для ветеранів з ПТСР у лікувальних цілях. Таке порівняння може розкрити унікальні переваги та потенційні обмеження використання драматургії Шекспіра в театротерапії порівняно з іншими підходами.

Типологічний метод у магістерській роботі міг сприяти класифікації або угрупованню різних способів та прийомів використання драматургії Шекспіра у практиці арттерапії. Це дозволяє виокремити та систематизувати різні підходи, методики чи елементи роботи з драматургією Шекспіра в рамках театротерапії та в соціальних театральних проєктах, інклюзивних виставах тощо. У результаті можна створити певну класифікацію та систему угруповання цих методів чи прийомів, що полегшить розуміння та виявлення їхнього впливу на психологічний стан людини, сприяючи у формулюванні практичних рекомендацій для арттерапевтів. Такий підхід може виявити спільні риси та особливості використання драматургії Шекспіра у різних контекстах арттерапії, що сприятиме уточненню та систематизації цього підходу.

Описовий метод зміг дозволити детально описати конкретні аспекти арттерапії, пов'язані з використанням драматургії Шекспіра.

Комплексний метод, у свою чергу, допоміг в розгляді проблеми з різних позицій або з використанням різних підходів. Це означає, що у роботі можуть використовуватися різні методи аналізу, порівняння та оцінки залежно від

контексту, характеру досліджуваної проблеми. Застосування комплексного підходу може сприяти глибшому та більш повному розумінню проблеми використання драматургії Шекспіра в арттерапії, оскільки дозволяє розглядати її з різних точок зору та у контексті різноманітних аспектів.

Реконструкція вистав відіграє ключову роль у висвітленні практичного застосування драматургії Шекспіра у арттерапії. Цей метод дозволив зрозуміти та включити детальний опис використаних методів арттерапії під час постановки, оцінку ефективності цих методів на прикладі конкретних вистав.

Також у цій роботі був використаний метод інтерв'ю, який допоміг розширити інформацію про інклюзивний театральний проєкт театру Арабески «12 Офелій». Він допоміг зібрати персональні враження, думки та відгуки учасників.

Отже, в даному дослідженні використовується широкий спектр методів для розгляду драматерапії на основі драматургії Вільяма Шекспіра такі як: метод аналізу та синтезу, теоретичний, біографічний, порівняльний, типологічний, описовий, комплексний, метод театрознавчого аналізу, реконструкції вистави та інтерв'ю.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТЕАТРОТЕРАПІЇ, ЩО ЗАСНОВАНІ НА ДРАМАТУРГІЇ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА

2.1. «Шекспірівське серцебиття» - метод Келлі Хантер

Досліджуючи феномен драматургії Вільяма Шекспіра та її популярність у сфері арттерапії та психологічної реабілітації, К. Оатлі у статті «Шекспірівське винайдення театру як симуляції, що впливає на свідомість» наголошує на його новаторській ідеї театру як моделі світу. «Автор добирає слова, а глядачі вкладають в них своє значення, формуючи імітаційну модель, що ґрунтується на емоціях під час вистави. <...> Шекспір задумував п'єси як симуляції людських дій у відношенні до скрутних ситуацій, так що глибинна структура самосвідомості та взаємодії людей, які мають яскраво виражені індивідуальності, стає зрозумілішою, коли вони прокручуються у свідомості глядачів», - пише дослідниця [59].

Британська актриса, режисерка, член Королівської Шекспірівської трупи та засновниця лондонського театру «Флейта» Келлі Хантер розробила власний метод на основі драматургії Шекспіра. У 2002 році вона заснувала театральну трупу Touchstone Shakespeare Theatre і сфокусувала свої зусилля на роботі з дітьми, які мають порушення мовленнєвих здібностей аутичного спектра. У результаті було розроблено спеціальну методику Hunter Heartbeat Method (Метод серцебиття Хантер). Цей метод базується на використанні сенсорних ігор в рибалок, піратів та творів Шекспіра. Програма базується на особливостях ритму ямбічного пентаметра текстів Шекспіра, який складається з п'яти двоскладових доль та подібний до серцебиття. Цей ритм заспокоює дітей і створює дружнє середовище для ігор, що дозволяє дітям безпечно, комфортно розуміти навколишній світ, знімати комунікативні блоки та мовленнєві обмеження у дітей з аутичними розладами. Це техніка психодрами, яка полягає у груповому відтворенні різних емоцій у поєднанні з ритмічною жестикуляцією.

Перше випробування даного методу Hunter Heartbeat («Метод серцебиття Хантер»), Келлі Хантер змогла реалізувати у 2010 році завдяки партнерству Королівської Шекспірівської компанії та Університету штату Огайо. Усі ігри проводились у великому колі, окресленому на підлозі, навколо якого діти й дорослі сиділи разом пліч-о-пліч. На початку заняття Келлі Хантер та діти синхронно постукували по центру підлоги і повторювали «Hello» в ритмі серцебиття з різними інтонаціями (радості, смутку, сумніву і т. д.), встановлюючи зоровий контакт з іншими учасниками. Роблячи це, діти не тільки практикують зоровий контакт, але й заспокоюються ритмом. Потім актори та діти переходять до яскравих героїв п'єси Шекспіра «Буря» й починають грати в ігри які складаються з трьох етапів: демонстрація, гра, обмін. Спочатку актори демонструють гру всередині кола, а діти спостерігають. Далі всі встають на ноги і актори об'єднуються в пари з дітьми, розподіляючись по кімнаті, щоб грати парами або невеликими групами. Нарешті всі повертаються до кола, і кожна пара або невелика група ділиться своєю грою, щоб інші могли спостерігати. Таким чином діти досліджують людські рухи, емоції, крім того, вони вчаться розуміти реакції та емоції оточуючих.

На першому пробному курсі за методом Хантер брали участь 14 дітей віком від 10 до 14 років. Всі учасники були розділені на дві групи, за якими закріпили волонтерів та акторів. Дослідження методу Хантер тривало десять тижнів. По його завершенню діти продемонстрували серйозні поліпшення у володінні повсякденними життєвими навичками, а також в соціалізації та комунікації. Покращення спостерігалися і у сфері прагматичної мови. Одна з учасниць програми згадувала: «Коли мені було 2 роки, у мого брата діагностували важку форму аутизму, і почалася моя подорож, щоб зрозуміти його, але Келлі Хантер знайшла цей шлях. Немає більш ефективного способу навчити соціальним навичкам та пробудити душу, ніж метод Хантер "Серцебиття". Програма змінила моє життя, вона змінила життя сотень людей» [57].

У 2014 році Келлі Хантер випустила книгу з викладенням власної методики *Shakespeare's Heartbeat: Drama games for children with autism* («Шекспірівське серцебиття: драматичні ігри для дітей з аутизмом») [66], де розписані вправи та методика викладання, що допомагає родичам дітей з аутизмом займатися не тільки у групі, а ще і вдома.

У цьому ж році Келлі Хантер заснувала театральну мандрівну компанію «Флейта», яка спеціалізується на інноваційних постановках за п'єсами Вільяма Шекспіра т.ч. здійснює спеціалізовані постановки, які призначені для аудиторії з різними потребами (люди з аутизмом, переселенці або біженці). Вистави «Буря», «Сон літньої ночі», «Перікл» та «Дванадцята ніч» (прем'єра якої запланована на грудень 2023 року) мають зазвичай два варіанти – репертуарний з професійними виконавцями та арттерапевтичний на основі «методу серцебиття» з дітьми та підлітками.

Про свою роботу у театрі «Флейта» Келлі Хантер розповідає наступне: «Я створила "Флейту", щоб продовжити свою роботу з дітьми та підлітками з аутизмом, а також для того, щоб створювати вистави за Шекспіром для аудиторії, яка не має доступу до мистецтва. Я хотіла прибрати помпезність і церемоніальність, щоб розкрити суть п'єс... Все почалося близько 15 років тому, коли я працювала у Королівській Шекспірівській компанії і побачила щось інше у силі шекспірівської мови. Тоді я почала працювати у спеціальних школах. Спочатку мені казали, що мені не можна працювати з конкретними дітьми, але врешті-решт я переконала їх спробувати, і результати були вражаючими» [46].

Вистава «Буря» – перша арттерапевтична постановка в театрі «Флейта», яка була зроблена Келлі Хантер для Королівської Шекспірівської компанії та Університету штату Огайо й спеціально призначена для аудиторії з аутизмом. Після першої прем'єри вона була адаптована для виконання по всьому світу різними мовами, в т.ч. каталонською, іспанською, румунською, українською, японською. У квітні 2023 році Хантер вирішила зробити із цього матеріалу драматичну виставу, яку зіграли в Національному театрі імені Маріна Сореску

в Крайові (Румунія) в рамках святкування Національним театром 400-річчя першого видання Шекспіра.

«Перікл» – це одна з нових вистав режисерки для дітей з аутизмом та їхніх родин. Близько дванадцяти людей, сидячи з сімома акторами в колі на сцені, на початку вистави виконують наживо музику для того, щоб знайти певний контакт між акторами та учасниками дійства. Члени їхніх сімей, опікуни також можуть приєднатися до кола або сидіти трохи позаду, щоб спостерігати. Коли актори налагодили контакт, вони запрошують учасників пережити історію Шекспіра через сенсорні ігри в рибалок, піратів і шторми. В ці ігри всі грають разом, що допомагає учасникам виразити свої власні відчуття та свою ідентичність. Один з батьків учасника цієї програми розповідав: «Те як актори пристосувалися до емоцій та переживань мого сина, щоб включити їх у виставу й те, як він спілкувався своєю поведінкою, захоплювало дух... Вони увійшли в його світ, а не вимагали, щоб він увійшов у їхній... Я міг розслабитися, тому що мій син був з людьми, які дійсно "розуміли" його і розуміли, як працювати з аутизмом» [60].

Ця робота є живою практикою, яка постійно адаптується під учасників. Вистава так само як і «Буря» гралася на англійській, польській, румунській, каталонській, іспанській та шведській мовах. Театр прагне донести виставу «Перікл» до аудиторії будь-де, незалежно від того, якою мовою вони розмовляють, і незважаючи на обставини, якими б складними вони не були: «Ми грали з сім'ями, які пережили пожежу в Гренфеллі¹ у 2017 році, і протягом моєї довгої кар'єри я адаптувала Шекспіра для тих, хто не має доступу до мистецтва через тюремну систему, аутизм, бездомність або бідність. Минулого року ми поставили "Перікла" для людей з аутизмом та їхніх родин паралельно з основною постановкою, прем'єра якої відбулася в Румунії у 2022 році. Протягом багатьох років я хотіла зробити версію цієї п'єси для біженців, третій

---

¹Масштабна пожежа у 24-поверховому будинку в Лондоні, яка спричинила до загибелі щонайменше 70 осіб та госпіталізації мінімум 74 постраждалих.

спосіб використання Шекспіра, який дозволяє мові літати за допомогою живого перекладу під час вистави» [44].

У травні 2022 року за ініціативою британської режисерки театру «Флейта» Келлі Хантер разом з акторами провели низку інклюзивних заходів для української молоді у Софії. Ці заходи були спрямовані на підтримку молодих людей, які пережили війну, переселення та адаптацію в новому середовищі. П'єса «Перікл» Шекспіра дійсно є однією з мало відомих і мало популярних творів автора. Проте, її сюжет про тих, хто втікає від тиранії, ризикуючи своїм життям на маленьких човнах під час штормів і втрачаючи своїх близьких на морі, розповідає про розлуку і бажання знову знайти одне одного.

Постановка «Перікла» для біженців – це важлива і чутлива ініціатива, яка може надати учасникам можливість виразити свої власні переживання та долі через театральне мистецтво. Вистава створила надзвичайно сприятливу та теплу атмосферу для батьків і дітей, де вони мали можливість виразити свої емоції та навчитися справлятися з травмами, не втрачаючи надії та дивлячись вперед на майбутнє. «Використовуючи наш двадцятирічний досвід роботи з людьми з аутизмом по всьому світу, ми змогли залучити до проєкту дітей-біженців з різними нейророзладами, а також тих, хто бореться з горем і травмами, пов'язаними з вимушеним переселенням з рідних домівок» розповідає Хантер в одному з інтерв'ю [48].

У жовтні 2022 р. Український Шекспірівський центр, Хортицька національна академія, Ситуаційний центр «Відчинені двері для України» у співпраці з Софійським університетом «Св. Климент Охридський» у Софії (Болгарія) реалізували проєкт «Перікл для України» запросивши до співпраці театр «Флейта». Учасниками цього заходу стали психологи, арттерапевти, соціальні педагоги, театральні діячі та батьки дітей з інвалідністю з різних куточків світу. Проєкт складався з лекцій в онлайн та офлайн форматах, театральних ігрових практик, які використовуються в театрі «Флейта», онлайн

зустрічі з авторкою методу – Келлі Хантер та показом вистави «Перікл» з українськими дітьми-переселенцями та їх батьками.

Отже, можна сказати, що «Hunter Heartbeat Method», який використовує потужний потенціал мови Вільяма Шекспіра та спеціальні терапевтичні ігри для подолання комунікативних труднощів, упродовж 10 років розширює свої первинні можливості та географію. Він ефективний та дієвий як для роботи з людьми з аутизмом, а також й для подолання наслідків психологічних травм, в тому числі у роботі з дітьми та підлітками, які пережили досвід війни.

2.2. DE-CRUIT – Програма реінтеграції ветеранів через науку та Шекспіра. Метод Стефана Вольферта

Американський актор, режисер, ветеран та засновник програми для реабілітації ветеранів Стефан Вольферт розробив метод для ветеранів, який ґрунтується на текстах Вільяма Шекспіра.

Шлях Стефана Вольферта до цього методу та організації театру ветеранів був не простим й пролягав через власний травматичний досвід. З самого дитинства він потерпав від фізичного насильства і завжди мріяв про переїзд від батьків, щоб розпочати нове життя та стати танцюристом. Але в середній школі, Стефан Вольферт отримав серйозну травму, яка призвела його до паралічу нижньої частини тіла. Відмовившись від кар'єри танцівника, Стефан Вольферт закінчив середню школу та зібрався вступити до війська. Через травму йому відмовили, але він вперто продовжував свої спроби. Через деякий час його все ж таки взяли та відправили на базову підготовку.

Під час служби в армії 1986-1989 Стефан Вольферт брав участь у бойових діях в США, втратив багато своїх товаришів та згодом почав пити, а з часом почав помічати за собою схильність до самогубства. Одного вечора, він випадково потрапив на виставу «Річард III» за В. Шекспіром. Під час вистави він несподівано відчув певну схожість з «ветераном» на сцені і ритм поезії Шекспіра в своєму тілі: «І все ж таки там я стояв на сцені, як я, солдат. Чув поезію, відчував цей ритм у своєму тілі. Спостерігаючи як ветеран на сцені

висловлює саме те, що відчував я, навіть не усвідомлюючи цього» [74]. Після цього Вольферт зацікавився іншими творами Шекспіра, де герої описують свої військові травми та посттравматичний стресовий розлад.

Після семи років служби в армії, він вирішив піти у відставку та у 1997 році вступив до Trinity Repertory Conservatory у Провіденсі, Род-Айленд вивчати акторську майстерність. Йому було важко звикнути до цивільного життя: «Я по-іншому реагував, коли над головою пролітав гелікоптер, я стояв як укопаний, не в змозі зосередитися на чомусь іншому, - каже він, - Я реагував гнівом, якщо чув звук, якого не очікував» [74]. Стефан Вольферт міг досліджувати Шекспіра, але його минуле та зловживання спиртним йому заважали. Після малоприємного випадку під час роботи офіціантом на дитячому святі він виразно усвідомив свій непростий стан і запитав себе «Що зі мною не так?». Це питання не давало йому спокою, і привело до кращого розуміння власної травми, свого ремесла і, зрештою, до створення програми DE-CRUIT для лікування наслідків травми у ветеранів. Ця програма використовує твори Шекспіра, щоб допомогти ветеранам подолати травму та повернутися до цивільного життя. Учасники програми вивчають вірші Шекспіра та створюють власні монологи, які розповідають про їхні травми.

Процес пошуку та формування методу роботи з ветеранами був довгим. Стефан Вольферт почав розуміти важливість навчання в аспірантурі та вивчення класичного акторського мистецтва. Ця підготовка допомогла йому повернути певний рівень контролю над своїми емоціями та думками. Поступово він відкривав вплив театру і розглядав його як процес, який може бути корисним для багатьох. Стефан помітив, що актори повинні вчитися контролювати своє дихання, і це спонукало його розуміти, що він також може регулювати та заземлювати себе під час власних виступів. Упродовж семи років він працював над розробкою та створенням унікальних творів для ветеранів і вивчав існуючі твори з погляду ветеранів. У своїй роботі він виявив,

що «нарративна терапія»², тобто розповідь власної історії може мати потужний вплив на людину. А твори Шекспіра використовував для перебудови внутрішнього стану людини.

Розвинути цей метод допомогла йому дослідницька група Нью-Йоркського університету під керівництвом Аліші Алі, доцентки прикладної психології. Під час розробки програми DE-CRUIT під керівництвом Стефана Вольферта та Аліші Алі, вони ставили ветеранам запитання: що саме, за словами ветеранів, їм потрібно? Ветерани висловили три основні потреби:

«Мені потрібно знайти роботу».

«Мені потрібно спілкуватися з людьми навколо мене».

«Мені потрібна спільнота» [36].

Всі ці потреби вказували на боротьбу ветеранів з процесом повернення до цивільного життя. У той час як звичайні методи лікування посттравматичних стресових розладів спрямовані на зменшення симптомів ПТСР, метод DE-CRUIT акцентував увагу на розвитку навичок, які допомогли б ветеранам повернутися до звичайного життя. Сама назва DE-CRUIT означає процес «депрограмування цієї індоктринації³, щоб дозволити ветеранам подолати деякі практичні і психологічні обмеження, які часто супроводжують занурення у військове життя» [43].

Ветерани, які приєднуються до DE-CRUIT, розпочинають свою програму реабілітації із перегляду моновистави Стефана Вольферта «Cry Havoc» («Плач, Хаос»), в якій докладно розглядається його власний шлях боротьби з посттравматичним стресовим розладом, алкозалежністю та суїцидальними думками. У «Cry Havoc» він майстерно переплітає свою історію з історією інших військових, додаючи тексти Шекспіра з таких п'єс, як «Річард III», «Генріх V», «Юлій Цезар» та «Коріолан». Таким чином він прагне сформулювати уявлення про те, що страждання ветеранів можуть виявитися давньою історією,

²Нарративна терапія - це напрям, що вивчає характер взаємодії людини з власним досвідом через оповідання про нього.

³Індоктринація - це процес систематичного нав'язування певних ідей або переконань індивіду з метою контролю або впливу на його думки та поведінку.

а тексти Шекспіра стають актуальним. Після перегляду вистави група ветеранів проходить програму, яка триває вісім тижнів і включає щотижневі зустрічі.

Досвід роботи у програмі детально описаний у низці наукових статей [36; 37; 44; 45; 67], на основі яких спробуємо охарактеризувати основні етапи реабілітації та значення шекспірівських текстів у цьому методі. Арттерапевтичні заняття проводяться у закритому форматі без зовнішніх спостерігачів. Вони розпочинають кожен урок з того, що сідають в коло, з метою «закріпитися на теперішньому моменті та на тих, хто їх оточує» [43]. Цей ритуал кола був позичений з досвіду роботи з Native Voices⁴, який має об'єднати учасників та бути сміливими і не боятися невдачі. Далі ветерани об'єднуються в групи та разом читають вірші Шекспіра, які розповідають про шрами, залишені після війни.

Другий етап терапії полягає в тому, щоб написати власний монолог про особисту травму. Також учасники мають аркуш паперу записаними словами, які описують досвід солдата. Вони повинні підкреслити слова, які у них викликають певні емоції. Цей процес допомагає ветеранам визначити теми для своєї розповіді і знайти відповідний монолог Шекспіра для виконання: «Тепер ми можемо класифікувати такі теми, як безсоння, моральна травма, відчуття зради тощо, і в цих категоріях є монологи Шекспіра, які підходять до них, - стверджує Алі, - Наприклад, людині, яка страждає від постійних нічних кошмарів, можна порадити "Річарда III" або монолог леді Макбет "Геть, проклята пляма"» [74]. Потім написаний монолог про травму передають по колу колезі-ветерану, який репетирує його, а потім розповідає глядачам. Цей етап дає новий поштовх для самоусвідомлення проблем та шлях для відпускання поганих думок.

На четвертому етапі учасники готуються для виконання свого шекспірівського монологу. У книзі «Тіло веде лік» Бессел ван дер Колк розглядає, як ямбічний ритм у поезії Шекспіра може впливати на розслаблення

---

⁴NativeVoices- театральна компанія, яка спеціалізується на розробці та постановці нових сценічних творів, заснованих на культурних та традиційних аспектах індіанців, корінних жителів Аляски, корінних жителів Гавайських островів.

тіла та психологічний стан. Багато монологів Шекспіра написані ямбічним пентаметром, тому доктор медичних наук Бессел ван дер Колк звертає увагу на можливий розслаблюючий ефект цього ритму на тіло: «Ямб — це метричний ритм, де два слоги складають "дактиль", тобто слабкий-сильний акцент. Виявляється, що такий ритм може мати певний вплив на нервову систему людини, сприяючи заспокоєнню та релаксації» [45]. Тому Стефан Вольферт у своїй методиці для ветеранів зосереджується на контролі дихання, щоб вимовити слова. У віршах, які написав Шекспір є ритм людського серця, і ця практика виявилася корисною для зменшення «варіабельності серцевого ритму». Зменшення цієї варіабельності відоме за свідченнями дослідників як спосіб відстеження самопочуття і, таким чином, ця дихальна вправа, включена в тренування актора, яка допомагає зменшити реакцію на стрес, що є ключовою складовою ПТСР.

Завершальним етапом арттерапії є показ власних монологів та текстів Шекспіра для запрошених гостей. Після першого випробування методу DE-CRUIT Алі та Вольферт помітили, що між групою з'явився певний зв'язок, вони стали почувати себе впевнено в соціумі, стали частиною цього світу, а публічна вистава показала, що люди можуть підтримувати один одного: «Аудиторія стає свідком болю ветеранів, колеги-ветерани в групі підтримують один одного під час виступу та через озвучення особистих страждань, і разом уся група робить свій внесок у процес обміну почуттями та зціленням», - ділиться своїми думками Аліша Алі [74].

У 2012 році Стефан Вольферт разом з співавтором Браяном Монаханом та ветеранами зробили виставу «FIT FOR SOCIETY» («Придатний для суспільства»). Вона була створена в гумористичному плані, виконавці розповідали зворушливі та веселі «анекдоти» про досвід військових. Автори проєкту через театр прагнули підвищити обізнаність цивільного населення про досвід та переживання ветеранів після повернення додому: «Цивільним сторонам браку є розуміння базових речей, наприклад, як підійти до ветерана, який повернувся додому, — зазначає Брайан Монахан, — Ветерани

повертаються додому до цивільних, які справді не знаходять слів, щоб запропонувати підтримку, на яку вони заслуговують» [76].

Серед акторів, які брали участь у виставі, була жінка-пілот військово-повітряних сил, яка висловила своє незадоволення тим, як уряд США ставиться до жінок військових, а також до військових у відставці, які намагаються приховати свою емоційну невпевненість за саркастичними висловлюваннями. Брайан Монахан зіграв роль безногого морського піхотинця, який протягом декількох хвилин скаржився на якість їжі під час його служби. Варто відзначити, що п'єса не зосереджувалася на реальних бойових діях, замість цього, вона розглядала дрібниці, з якими ветерани стикаються щодня, такі як нічна пітливість, порожнеча та суїцидальні думки.

У 2021 році, Стефан Вольферт разом із командою Нью-Йоркського університету та театральною компанією Amphibian Stage з Форт-Ворту, Техас, запланували провести нову версію програми DE-CRUIT для військових ветеранів, які перебувають у місцевій в'язниці. Але у зв'язку з COVID-19, цей проєкт призупинили.

Окрім терапевтичних практик, Стефан Вольферт не тільки пише сценарії до своїх вистав, а ще грає вистави такі як: «Голова Річарда», «Загустіть мою кров», «Вовчиця» та «Сру Навос», у яких використовуються тексти Вільяма Шекспіра. У цих виставах актор також досліджує психологічну травму героя, яка перетинається з сучасним світом.

Вистава «Голова Річарда» режисера Джейсона О'Коннеллі, створена для двох акторів (Стефана Вольферта і Доун Стерн на основі текстів Вільяма Шекспіра «Річард III»). Актори відтворюють події п'єси з точки зору військового ветерана, який внаслідок хронічного насильства та приниження має емоційне вигорання. Текст до цієї вистави створив сам Стефан Вольферт.

У театрі DE-CRUIT є вистава, яка називається «Загустіть мою кров» режисерки Олександри Беллер. Вистава була створена за сюжетом шекспірівського «Макбета». У цій історії Стефан Вольферт разом зі своєю дружиною Доун Стерн розповідають історію про тих, хто переживає фізичну та

психологічну травму, створюючи на початку розлогу безсловесну пластичну сцену, яка підкреслює біль, небезпеку, відчай та розрив Макбета та леді Макбет. Рецензент часопису THEATER-NEW YORK Кевін Вавасер відзначає: «"Коли ми троє знову зустрінемося під час грому, блискавки чи дощу? / Коли херлі-берлі закінчено, коли битва виграна чи програна...". Ці початкові рядки з шекспірівського «Макбета», промовляли актори майже в кожній постановці цієї п'єси з тих пір, як Шекспір востаннє сидів у глибині будинку, роблячи нотатки. Однак у новій адаптації Стефана Вольферта та Доун Стерна під назвою «Загустіть мою кров» саме Макбет і леді Макбет вимовляють ці знамениті рядки, згорнувшись на землі, а леді Макбет в цей час колихає свою новонароджену дитину, про яку згадується в тексті п'єси, але рідко показують на першому плані. Попри редагування, сюжет лишається майже незмінним. <...>У цій виставі актори втілюють на сцені живих, дихаючих персонажів і роблять слова пронизливо зрозумілими та чіткими. Початок параної Волферта на сцені з кинджалом (за участю Стерн, що втілює кинджал) є однаково жахливим і переконливим. Стерн призводить до нового й незабутнього розуміння фрази "геть, геть, чортове місце"» [73].

Отже, можна сказати, що ця вистава відтворює взаємозв'язки між владою, травмою та страхом, використовуючи текст Шекспіра для внутрішнього вияву цих тем. У акторській грі комбінується вражаюча фізичність рухів з текстом Шекспіра, що дозволяє глядачам заглибитися у світ складного посттравматичного стресового розладу та внутрішній конфлікт персонажів.

Вистава «Вовчиця» режисерки Іветти Нолан – це адаптація чотирьох шекспірівських п'єс «Генріх VI», частини 1, 2, 3, «Річард III». У виконанні двох акторів Доун Стерн і Стефана Вольферта, у 2019 році вона отримала нагороду від фонду Гільдії драматургів. Сценарна основа базувалася на епізодах з життя Маргарити (Доун Стерн), яка у 15 років потрапила до полону, була викуплена звідти батьком та зрештою після одруження з Генріхом VI (Стефан Вольферт) стала королевою. Коли Маргарита починає своє нове життя в Англії, розпочинається війна троянд і вона стикається з реальною політикою, війною,

жорстокістю, що розбиває її серце та перетворює на королеву-воїна. В огляді вистави у журналі «На Бродвеї та поза ним» подається її детальний опис: «Режисерка Іветта Нолан відмінно розкриває історію Маргарити і встановлює контраст між двома акторами. Маргарита – це моноліт, сильна та непохитна королева, яку зображає Стерн протягом всієї вистави. Навіть у юні роки вона вражає своєю міцною суттю, під час втрати свого єдиного сина, вона залишається сильною. На відміну від цього, Вольферт грає широкий спектр ролей – викрадача Маргарити, друга, герцога Саффолка, а також її молодого чоловіка та численних ворогів в амбітному англійському дворі. Він демонструє вражаючу здатність змінювати образи і відігравати різноманітні ролі. Це стає сильною стороною вистави, підсилюючи сценарій і виконання. Крім того, ця постановка надає дивовижну інтерпретацію Маргарити, вирізняючи її від стандартного шекспірівського підходу <...>. П'єса майстерно створена Стефаном, підкреслює найкращі моменти шекспірівської драми та розставляє сучасні акцент без зайвих перебільшень» [68]. Оглядач вистави також відзначає у статті виразну фізичну дію, костюми Рейвена Онга, сучасні декорації, які підкреслюють тематику вистави та хореографію, що підкреслює інтенсивність дії.

Можна зробити висновок, що метод, який створив Стефан Вольферт разом з дослідницькою групою Нью-Йоркського університету під керівництвом Аліші Алі для ветеранів, має певну психологічну терапію, яка дає нове життя військовим позбутися посттравматичних розладів від війни, а також звичайним людям, які страждають на ПТСР.

2.3. «Шекспір у суді» – проєкт «Shakespeare&Company» для соціальної й психологічної адаптації підлітків - правопорушників

Люди, які пережили травму, бояться втратити контроль над ситуацією. У театрі ж конфлікт є центральною темою. Після психологічної травми люди намагаються забути свої страхи, гнів чи безпорадність, але театр дає можливість висловити правду, поділитися нею з глядачами, це вимагає

подолання внутрішніх перепон, розкриття істини та виявлення глибоких особистих переживань через власний голос і тіло на сцені. У сучасному світі, де проблеми юнацтва та взаємодія із законом стають актуальними питаннями, інноваційні програми знаходять незвичайні способи допомогти молоді знайти свій шлях. Однією з таких унікальних ініціатив є проект «Shakespeare on Trial» («Шекспіру суді»), розроблений театральною організацією «Shakespeare&Company» з метою допомогти правильно виражати емоції та налагодити або покращити комунікативні навички у підлітків, які сидять у тюрмі. Твори Вільяма Шекспіра та театр, який дозволяє тим, хто зазнав травми, спілкуватися, відчувати спільність з іншими, відновлюючи зв'язок між собою та відчуття колективності людей.

У цьому проекті «Shakespeare&Company» застосовує театральні методики, гри та драматичні вправ на основі творів Шекспіра. Метод проекту базується на тому, що театр сприяє розвитку емоційного інтелекту, сприяє розумінню людських відносин та допомагає учасникам знайти конструктивні шляхи вирішенню конфліктів. Працюючи з драматичними творами Шекспіра, підлітки відкривають паралелі між персонажами та ситуаціями із свого власного життєвого досвіду. Ці вправи дозволяють учасникам аналізувати конфліктні ситуації, які пізніше можуть допомогти вирішувати проблеми, приймати правильні рішення, розвивати навички комунікації та вміння застосовувати до власних життєвих ситуацій.

У програмі «Шекспір у суді» підлітки протягом шести тижнів займаються акторськими тренінгами та детально вивчають драматургію Вільяма Шекспіра, оскільки більшість з них не знайомі з творчістю драматурга. Вони вивчають репліки з відомих п'єс, таких як «Гамлет», «Марк Антоній» чи «Генрі П'ятий», і потім у стислій формі виконують весь сюжет перед аудиторією, що складається з родичів, друзів і представників ювенальної юстиції. У цьому проекті «малолітні злочинці» не займаються імпровізацією чи створенням сценаріїв на основі власного життя. Учасники навпаки працюють над шекспірівськими

персонажами та сюжетами, які показують їм життєві сценарії та змінюють їх на краще.

На початку заняття їх запрошують встати й пройтися по кімнаті. Потім починають давати різні завдання, що стають все складнішими, щоб вони взаємодіяли з іншими. Усі завдання даються поступово та у своєму ритмі. Коли підлітки стають більш розслабленими, їм дають більшу свободу у русі і наприклад завдання не зустрічатися поглядом, просто дивитися вниз, потім зустрічатися і т.д. Зазвичай вони у своєму звичайному житті уникають довгого контакту очей з іншими людьми, навіть коли спілкуються з кимось. Їм складно оцінити, чи можна довіряти цій особі. Тому потрібно поступово збудувати в них впевненість у тому, щоб не лякатися зустріти погляд з іншої людини і не боятися, коли хтось приділяє їм увагу.

Після тренінгів підлітки разом з куратором «Shakespeare&Companу» вивчають та розбирають, про що конкретно говорить Шекспір, розглядаючи кожний рядок окремо. Режисер читає ці слова акторам по одному, і вони повинні вимовити свої репліки на льоту. На початку багатьом з цих дітей важко взагалі висловити навіть один рядок. Прогрес відбувається дуже повільно, залежно від того, як кожен актор освоює слова. Ці слова набирають глибину і звучать разом з голосом, який змінюється відповідно до асоціацій, які виникають. Ідея цього методу полягає в тому, щоб дати підліткам можливість відчувати, як вони реагують на слова, що допомагає розкрити їхні персонажі. Акцент не робиться на простому запам'ятовуванні рядків, а на тому, щоб актори задумались: «Яке значення мають ці слова для мене? Як вони впливають на інших? Як ці репліки впливають на мої емоції?».

У програмі «Шекспір у суді» особливості мови, що використовуються під час репетицій, переносяться в побутові розмови учнів. Кевін Коулман керівник освітньої частини у «Shakespeare&Companу» вказує на те, що вони часто вживають вираз «Я відчуваю, що...» («I feellike»). В одному з інтерв'ю він пояснює, як працює цей вираз: «Коли сплутуєш свої емоції зі своїми судженнями, все стає нечітким. Якщо запитати їх: «Як це було?», вони миттєво

відповідатимуть «було чудово» або «було не дуже». Це вже їхні судження. Через це ми уникаємо запитання «Як це було?» після сценок, щоб не відокремлювати їх від емоційної складової їхнього сприйняття» [2]. Тобто таким чином вони вчаться виражати свої почуття та емоції, тому що люди, які пережили травматичні події, часто бояться глибоких емоцій. Вони відчують страх перед своїми почуттями, оскільки це може призвести до втрати контролю над ними. Однак суть театру полягає в тому, щоб навпаки, виразити ці емоції у житті, надати їм голос, спробувати на собі різні ролі таких героїв як Гамлета, Отелло, Ліра, Макбета. Під час репетицій, діти навчаються стояти прямо, рухатися по сцені з впевненістю. Вони вдосконалюють навички голосу так, щоб їх чули усі в залі, що вимагає певних зусиль. У фінальній точці цього проєкту, діти читають на глядача монологи Шекспіра, які допомагають не тільки їм розкрити новий світ для себе та навчитися ділитися своїми емоціями з рідними, будувати довіру до себе та показати внутрішню силу.

Проєкт «Шекспір у суді» від «Shakespeare&Company» допомагає учасникам знайти власний шлях, відновити довіру до себе та інших, відчутти спільність з оточуючими через твори Шекспіра. Використання театральних прийомів, адаптованих до реальних життєвих ситуацій, допомагає аналізувати та розуміти конфліктні ситуації, розвивати навички спілкування та приймати правильні рішення. Ця програма допомагає молоді з травматичним досвідом відчутти внутрішню силу, впевненість, яка потрібна для подолання труднощів та вирішення проблем.

Отже, можна сказати, що використовуючи методи Келлі Хантер «Метод серцебиття» та терапевтичний підхід Стефана Волферта для ветеранів, свідчить про великий потенціал у сфері театральної терапії. Обидва методи демонструють ефективність мистецького впливу на емоційний стан, розвиток соціальних навичок та зниження стресу у своїх цільових групах. Наприклад «Метод серцебиття» Келлі Хантер є інноваційною та успішною в арттерапевтичній практиці для дітей з аутизмом. Її використання ритму ямбічного пентаметра текстів Шекспіра створює релаксуючий ритм, який надає

комфортне спілкуванню та розвитку соціальних навичок дітей не тільки через твори Шекспіра, а ще через сенсорні ігри, які також надають допомогу розвитку мовлення, соціальних навичок, сприйняття емоцій та реакцій на них. Проведене дослідження показало значні поліпшення учасників у навичках спілкування та їх практичному застосуванні у повсякденному житті. Стефан Вольферт розробив ефективний та унікальний терапевтичний підхід для ветеранів, базований на монологах Шекспіра, які співпадають з життям ветеранів. Цей метод сприяє зниженню ПТСР та допомагає ветеранам інтегруватися у повсякденне життя. Проєкт «Шекспір у суді» від «Shakespeare&Company» має глибокий вплив в тому, що він не лише надає учасникам можливість розкрити творчий потенціал через інтерпретацію творів Шекспіра, але й допомагає їм засвоїти навички спілкування, аналізу конфліктних ситуацій та прийняття рішень. Ця програма особливо важлива для молоді з травматичним досвідом, оскільки вона надає можливість відчувати внутрішню силу та впевненість. Шлях через творчість і театральні методи допомагає учасникам знайти нові способи вираження, розуміння своїх почуттів, що стимулює процес зцілення та саморозвитку. Також важливою перевагою цієї програми є те, що вона створює платформу для побудови довіри, яка є основою для ефективного спілкування та розв'язання конфліктів. Участь у таких проєктах може допомогти учасникам знайти власний шлях до внутрішньої гармонії, відновити втрачену віру в себе та оточуючих і стати активними учасниками своєї життєвої ситуації.

Ці три підходи підтверджують, що театральна терапія є потужним інструментом для покращення емоційного стану, розвитку соціальних навичок та загального самопочуття. Вони відкривають нові можливості для використання мистецтва як ефективного методу в арттерапії та сприяють здоров'ю людей з різними психологічними потребами.

РОЗДІЛ 3. ДРАМАТУРГІЯ ШЕКСПІРА ЯК МАТЕРІАЛ ДЛЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕАТРАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ

3.1. Театральний проєкт «Project "W" – Veteran, Volunteer and William». «ДВАНАДЦЯТА НІЧ, або ЩО ЗАХОЧЕТЕ» (режисер Олексій Гнатковський)

Драматургія Шекспіра вічні й універсальні, трансформуються в потужний інструмент для відображення соціальних проблем, висвітлення людських емоцій та створення вражаючих спектаклів. В Україні тема соціально мистецьких проєктів набуває популярності у театральних режисерів, відкриває їм нові можливості в розумінні та висловленні найскладніших суспільних, та психологічних питань. Вистави на основі Шекспіра надихають глядачів на роздуми, спонукають до діалогу та відкривають шлях до розуміння сучасності через призму класичних творів. Такі проєкти не лише відтворюють театральне мистецтво, але й стають платформою для соціальних діалогів, сприяючи змінам у свідомості та сприйнятті суспільства.

Театральний проєкт «Project "W" – Veteran, Volunteer and William» – це перший соціальний проєкт в Україні, де створили виставу за п'єсою англійського драматурга Вільяма Шекспіра «Дванадцята ніч, або що захочете» мовою оригіналу. У виставі брали участь ветерани та волонтери АТО, які за короткий час перетворилися зі сміливих бійців на англійськомовних акторів.

Засновником проєкту став ветеран АТО та директор Сучасної школи англійської мови «English among people» Ігор Касьян. Після повернення з війни він разом з друзями заснував школу англійської мови, де використовуються сучасні методики викладання: квести, ігри, анімація тощо. Ще на передовій він хотів створити театральний проєкт, спрямований не лише на творчу реабілітацію, яка допомагає ветеранам повернутися до повноцінного життя, а ще й показати суспільству сильні сторони людей, які пережили війну. У 2018 році він вирішив розробити проєкт «Project "W" – Veteran, Volunteer and William» до якого долучив Заслуженого артиста України Олексія

Гнатковського, який став режисером вистави. Художнє керівництво взяв на себе український театральний режисер та керівник Івано-Франківського академічного обласного музично-драматичного театру ім. Івана Франка Ростислав Держипільський, а організацією зайнявся військовий капелан, громадський діяч та керівник ГО «ЕЛЕОС-УКРАЇНА» Сергій Дмитрієв.

Основна мета цього проєкту полягала в тому, щоб звернути увагу на процес післявоєнної реабілітації ветеранів та допомогти їм стати невід'ємною частиною суспільства. Своїм прикладом вони намагаються показати, що навіть після повернення з зон конфлікту не варто втрачати надію і можна досягти нових вершин в навчанні англійської мови через творчість видатного драматурга Вільяма Шекспір та навіть у театральному мистецтві. Режисер вистави Олексій Гнатковський розповідає про свої враження в одному із інтерв'ю: «Вони по кілька разів на тиждень збираються, вчать англійську мову. Можливо, збоку це виглядає досить дивно. Дорослі люди, які пройшли фронт, раптом починають бавитися й поводитися як діти! Але якщо зазирнути глибше, то відкривається їхня величезна любов до життя та бажання цю любов передати іншим» [15]. Тому режисер вистави вирішив взяти п'єсу англійського драматурга Вільяма Шекспіра «Дванадцята ніч», де поєднав мову, життя, кохання та показав унікальність цієї п'єси, де герої розмовляють сучасною мовою про вічні теми такі як добро та зло, кохання та смерть, політика і найбільше – про сутність людського існування, які залишаються завжди актуальними. Шекспірівські п'єси показують людську душу, що залишається не змінною з часів створення світу. Людина може одночасно любити та зраджувати, підноситися та падати. Шекспір дуже точно відображує людську душу, тому його твори завжди актуальні.

Актори та режисер працювали та експериментували з різними формами і новими підходами для створення свого варіанту п'єси. Ця нова постановка має кілька важливих етапів, одним з яких є складний процес вивчення англійської мови та занурення в творчість Шекспіра. Коли режисер тільки взяв цей матеріал і почав репетиції, то зрозумів, що щось не так: «Спочатку, я собі бачив

художнім рішенням, що люди ніби сидять в окопах кілька десятків діб, морально виснажуються, по них гатить артилерія, вони не можуть нічого зробити, а потім знаходять книжку Шекспіра і починають його розігрувати. А коли почав з цим працювати, зрозумів, що виходить зовсім інша історія. Тоді я сказав, уявіть, що ви – діти в дитячому садочку, бо для мене актор – це маленька дитина, яка не вміє ходити, не вміє говорити, нічого не вміє, але їй все дуже цікаво – вона стоїть над прірвою всього, перед всім світом – з широко відкритими очима, ротом і розпростертими руками – і готова до всього» [1]. Режисер у виставі розповідав про «великих дітей», які щиро радіють життю, люблять розваги і відверто не соромляться. Актори уявляють себе так, наче маленькі діти в дитсадку, які беруть парасольку та використовують її як меч.

Прем'єра вистави відбулася 31 травня 2019 року у приміщенні Київського театру опери і балету для молоді та дітей. Спектакль починався з представлення чотирнадцяти акторів, які по черзі виходили з групи та представляли себе: називаючи своє ім'я, позивний, військовий підрозділ. Потім вони розповідали про травматичний досвід війни про свої враження, а також про те, чому вони стоять на сцені: «Я хочу показати, що нічого неможливого немає», «Я з Криму. Крим – це Україна», «Я хочу вчити англійську», «Я не знаю, чому, але я тут, після кастингу», «На війні я відчував страх. Страх не за своє життя, а за те, що від моєї уваги, коли я стою на варті, залежить життя моїх товаришів» [15]. У цих репліках ми можемо побачити, що кожна людина поставила за мету поділитися своїми враженнями, подолати свої страхи, вчитись чомусь новому та знайти себе у цьому світі після війни. Після цієї сцени ми бачимо, як сурові воєнні перетворюються на дітей, які починають гратися в гру «Хто ти?» та переодягати в безглузді речі такі як капелюх, сукні, які створила художниця костюмів Марія Крутоголова та почали називатись іменами героїв з п'єси: «Нехай, ти гратимеш Олівію, а я – Сер Тобі Белч, а ще хтось - герцог Орсіно».

Вистава Олексія Гнатковського побудована на акторських тренінгах, іграх, етюдах, які сприяють покращенню психологічного стану та позбавленню зажимів у тілі. Учасниця проекту Вікторія Каталічук розповідає: «Для мене цей

проект дуже багато значить, в першу чергу – це боротьба з собою, довести самій собі, що можу зробити щось про що навіть і не мріяла. По-друге, це реабілітація, це відключення від усього світу і поглиблення під щось неймовірне, нове, прекрасне. Відпочинок для душі. По-третє, це показати суспільству, що ветеран, сім'я ветерана, волонтер – це люди, які пізнавши досвід війни, можуть не просто відновитися, не тільки почати бізнес, але ще і вивчити нову мову, вийти на сцену і показати себе з абсолютно іншого боку. Це люди, які не бояться щось міняти, які хочуть вчитися і прагнуть до чогось нового і прекрасного. Це друзі. Це супер люди з супер можливостями. Це Воїни, Скрізь і Завжди! Люди Сили і Можливостей!» [64].

У кульмінації вистави герої розподіляються на дві групи і починають битися між собою різними комічними предметами: хтось узяв вішак замість шпаги, хтось тримає плюшеву акулу, а хтось – банан. Увесь цей хаос не очікувано перериває цинкове відро, з якого лунали вибухи петард. Через сильні вибухи вимикається світло, актори знімають свої маски та грим, і починається пісня «Де ж поділися квіти всі?» («Where have all the flowers gone?») яка супроводжувалася відеом з фотографій солдатів, волонтерів, які загинули внаслідок війни. Режисер вистави коментує цю сцену так: «Відро з петардами – це алегорія. Ми граємося, як діти, нашим життям і раптом приходять серйозні речі: страшні випробування, війна – ми враз усвідомлюємо, наскільки це все важливо...» [1]. У цей момент вистави глядачі переходять від однієї реальності до іншої, не втрачаючи жодної з них, не ставлячи їх одну проти одної: «Водночас хочеться плакати й сміятись. Відчуваєш смак життя від тих людей, які боролись на грані смерті. Усі ми емоційно залучені до ситуації в країні, і спектакль дає змогу ще глибше про це подумати й не забувати вірити у світле майбутнє» розповіла глядачка Нона [19].

У програмці до вистави не тільки зазначені імена виконавців, а й їх бойові позивні, надаючи новий аспект у зіставленні персонажів та виконавців ролей: Сергій Вікарчук «Євпаторійський» як Орсінію, Катерина Головченко у ролі Цезарію під псевдонімом «Джейн», Юлія Сосновська як Олівія, відома як

«Птіца», Вікторія Каталічук та Лариса Микитьон як Марії, асоційовані з позивними «Сомік» та «Мік». Відповідно до цього списку також входять Дмитро Мірошниченко як Сер Тобі, відомий як «Цунамі», Володимир Бойправ як Сер Ендрю, асоційований з позивним «Варвар», Євген Ярило у ролі Мальволіо, Євген Міщенко, відомий як «Смайл», у ролі Фабіана, Сергій Кутенков у виконанні Себастьяна як «Замполіт», Іван Щипайло–Антоніо, відомий як «Псих», Євген Слезенок як Капітан, асоційований з позивним «Париж», та Андрій Ільченко у ролі Шекспіра, відомий як «Ведмідь».

Через цей проєкт було актуалізовано поняття поваги до військових та ветеранів, уваги до сім'ї ветерана, а також пошани загиблим і їхнім родинам. На власному прикладі ветерани та волонтери (актори) театру показали суспільству, що немає нічого неможливого. Якщо йти до своєї мети та докладати зусиль, все можливо. Для досягнення цілі вони доклали великих зусиль та щодня вдосконалювалися. Спільна праця різних людей призвела до значного результату, що суттєво вплинув на кожного учасника. Найважливіше досягнення проєкту — це не лише виступ або передача інформації суспільству, а й значна праця над самими собою та навички спільної роботи, які актори здобули із цього процесу, і це безперечно супроводжуватиме їх протягом усього життя. Ветерани війни змогли адаптуватися у суспільстві та повернулись до повноцінного цивільного життя. Також цей проєкт додався до театрального репертуару Івано-Франківського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка.

Отже, унікальний театральний проєкт «Project "W" – Veteran, Volunter and William», який спрямований на відновлення й реабілітацію ветеранів через творчість Вільяма Шекспіра та англійську мову, є яскравим прикладом синергії мистецтва, освіти й реабілітації. Ігор Касьян, засновник ініціативи, разом з Олексієм Гнатковським та іншими співробітниками створили не лише виставу за п'єсою Шекспіра, але й унікальну спільноту, яка ніколи не мала досвіду роботи на сцені. Цей проєкт відображає сили творчості, які можуть стати джерелом позитивних змін у житті людей, які пережили війну. Кожна деталь

вистави та репетиційного процесу відображає новий підхід до реабілітації, сприяючи на розвиток внутрішніх сил та віри у нові можливості. Цей проєкт не лише показав, як театр може стати засобом підтримки та зцілення ветеранів, але й підкреслив суттєвість людської внутрішньої сили та потенціалу творчості для подолання життєвих викликів. Також цей проєкт є не лише засобом психологічного відновлення, але й інструментом культурної дипломатії, який сприяє покращенню психологічних зв'язків всередині українського суспільства. Це саме те, чого потребує наша держава: вміти співчувати, демонструвати справжній дух перемоги, віру в правду та життя.

3.2. Гамлетівські питання постмайданного покоління у виставі Н-Effect (режисер Роза Саркісян)

Українська Революція Гідності та війна багато в чому визначили спрямованість сучасного українського мистецтва. З'явилося багато проєктів та вистав на болючі, соціально дражливі теми. Наприклад міжнародний мистецький проєкт «Синдром Гамлета», у роботі над яким об'єдналися три країни: Україна, Німеччина та Польща, щоб зробити постдокументальну виставу під назвою «Н-effect» та однойменний документальний фільм «Синдром Гамлета».

У рамках проєкту «Синдром Гамлета» була реалізована вистава «Н-Effect» у співпраці української режисерки Рози Саркісян, польської драматургині Йоанни Віховської, німецького композитора Томаса Кюрстне та польського художника Роберта Румаса. За основу постдокументальної вистави було взято тексти, Вільяма Шекспіра «Гамлет» та п'єсу німецького режисера, театального діяча Гайнера Мюллера «Гамлет-машина», а також реальні історії п'ятьох виконавців з різних міст України: Києва, Харкова, Тернополя, Донецька, Львова. Учасники цієї вистави також представляють різні сфери діяльності та мають різний життєвий досвід. Двоє з них є професійними акторами – це Оксана Черкашина та Роман Кривдик, який також має військовий досвід як парамедик; стиліст та художник костюмів Олег Родіон Шурігін-

Геркалов, який є активістом у сфері прав ЛГБТ-спільноти; документаторка військових злочинів і порушень прав людини Катерина Котлярова, яка є учасницею загонів самооборони Революції Гідності, волонтер добровольчого батальйону «Айдар»; юрист Ярослав Гав'янець, інспектор муніципальної варти у Тернополі, ветеран АТО, який брав участь у обороні Донецького аеропорту.

Мета цієї вистави була створити та дослідити актуальний портрет молодого покоління українців, використовуючи драматургію Вільяма Шекспіра «Гамлет», осучаснену інтерпретацію Гайнера Мюлера «Гамлет-машина». Для цього проєкту Роза Саркісян застосувала інтенсивний репетиційний процес, в якому актори були змушені зіткнутися з травмами сучасності та свого минулого, але перед цим учасники пройшли психологічну терапію, де розповідали історії та враження часів майдану або війни на сході України. Наприклад історія Романа, який у 2014 році став фельдшером під час війни на Донбасі і ділиться своїми враженнями, спогадами коли він опинявся перед пораненими та трупами, які прибувають в мішках: «Я не знав, що робити з пораненим», — розповідає Роман своєму терапевту. «Блін! Я ховав всю ту безпорадність у собі, бо була війна. Я не міг інакше відреагувати. Я знаю, що зіткнувшись з цією ситуацією, я зробив усе можливе, але рана досі не зажила» [42]. Або історія Каті, яка після участі в протестах на Майдані у 2013 році стала воїном-добровольцем та провела 18 місяців у активних бойових діях, ризикуючи своїм життям: «Коли я пішла на передову у 2014 році, я зрозуміла, що це означає — що означає потрапити в полон, особливо, як жінка з добровольчих батальйонів. Тож, окрім рушниці, патронів, гранат та аптечки, я носила із собою спеціальну гранату. Я носила в кишені біля серця. Ця граната була призначена для мене» [42].

Історії, які розповідають актори підкреслюють важливість психологічної допомоги та підтримки для осіб, які стикаються з воєнними травмами та стресом. У процесі дослідження вони пропрацьовували та відновлювали свій психічний стан. Актори досліджували важливі вибори, з якими вони стикалися або продовжують стикатися: чи залишатися в країні, чи виїжджати, чи

натискати на курок, чи ні. Цей досліджувальний процес нагадував цитату Гамлета дія 3, сцена 1 «Бути чи не бути», який дозволив акторам глибше відчувати та розуміти складність ситуацій, з якими стикаються люди, переживаючи війну та конфлікти. Режисерка вистави Роза Сакркісян розповідає про перші враження від репетиції: «Ми використовуємо документальний театр тільки як метод роботи, ми не працюємо з чистою розказаною історією про минуле, особливо з драматичною історією. Важливо, щоб актори, досліджуючи себе, шукали дистанцію. Часто це акторське «Я» для них самих стає певним предметом дослідження. І вони бачать, що переповідання своїх травматичних історій у чистому вигляді не дає їм нічого, окрім ретравматизації, а реципієнтам – нічого, крім вуаеристської насолоди. Тому актор вимушений у пошуках цієї дистанції моделювати певні світи, занурювати себе в певну фікцію, методом «а що, якби...» (якби я загинув, якби не встав і не пішов, якби емігрував, якби говорив цей текст перед уявним ворогом і т.д.). Робота з фікцією дозволяє нам деконструювати минуле, а не безенсовно реконструювати незрозуміло з якою метою» [9].

Режисерка також розповідає про тонку роботу з акторами на першому репетиційному етапі: «Якщо людина довго не говорила, ми казали, що, може, й не треба витягати цю історію. Так, наприклад, було зі Славіком, він декілька разів починав розказувати одну і ту саму історію, зупинявся на якомусь травматичному моменті, вставав, виходив, знову повертався і казав: «Я хочу розказати знову і до кінця». У нього була така потреба. Для мене робота Славіка дуже цікава, він у якийсь момент сказав, що мріє зіграти цю роль так, щоб ніхто не повірив, що він Кіборг, а думали, що він просто артист. Фактично він проходив шлях пошуку дистанції і об'єктивізував себе й свій досвід, почав просто спостерігати сам за собою і зрозумів, що не хоче жити з цим досвідом тут і зараз, а хоче шукати до нього певну дистанцію» [9].

Вистава «H-Effect» була зіграна в онлайн форматі, де режисерка та актори пропонують проаналізувати, як події на сході змінили долю країни та показати власний погляд на війну в Україні. Вистава починається з обговорення,

використовуючи цитати та ситуативні гасла, які нагадують символи революції: «Боже, бережи короля...», «і мертвим, і живим, і ненародженим...», «у своїй хаті своя правда, і сила, і воля...», «моє тіло – моє діло...», «всі різні, всі рівні...». Ці гасла створюють картину різноманітних ідей, від націоналістичних до підтримки ЛГБТ-спільноти та фемінізму. Ці вирази також занурюють нас у історію цієї вистави та показують, які теми будуть підійматися протягом сценічної дії. У другій сцені актори підіймають питання хто такий Гамлет, і чому саме він Гамлет у цих запропонованих обставинах. Тобто можна побачити, що Гамлет у цій історії вибрано як символ, бо кожному, хто висловлює ці гасла, доводиться ставити перед собою обов'язковість вибору. Це може бути радикальне та примусове рішення. У виставі зіштовхуються різні життєві досвіди та погляди учасників щодо війни, свободи та боротьби, а також конфлікт між складними реальностями війни. Наприклад коли кіборг Ярослав Гавянець, учасник оборони Донецького аеропорту, відмовляється від героїзації у очах своєї доньки, це показує, що патріотична риторика, якою наповнений медійний простір, може бути переглянута. Або, один з героїв, якого грає актор Роман Кривдик, відчуває зобов'язаним взяти на себе слова матері про те, що він має померти за Україну. Він свідомо приймає це, особливо враховуючи свої постколоніальні витоки та відчуття меншовартості. Він намагається тримати гідно прапор піднятим, навіть якщо це призводить до внутрішніх конфліктів. Це зображення, коли він тримає прапор, символізує його боротьбу, а пізніше цей символ перетворюється на акт самопоховання.

Режисерка вистави Роза Саркісян в одному з інтерв'ю розповідає: «Цей Гамлет є надбудовою, як певна нав'язана роль. Ми запропонували учасникам уявити, що вони Гамлети. Нам було цікаво, як цей конструкт і наші уявлення про нього увійшли в комунікацію з реальним досвідом учасників. Хтось із самого початку відмовляється від цієї ролі, як Оксана, яка не хоче вкотре грати чоловічого персонажа і підтверджувати, що те, що є чоловічим – універсальне. Вона більше ідентифікує себе з Мюллеровою чи Шекспіровою Офелією, яка насправді існує в контрапункті з Гамлетом: якщо Гамлет одягав камуфляж

удаваного божевілья, то Офелія цього не вдавала, вона входила в божевілья радикально, якщо Гамлет дуже довго думав, чи вбити себе, то Офелія пішла і це зробила» [9].

У Мюллерській історії Гамлет каже: «Я був Гамлетом», а Офелія: «Я – Офелія». Це вражаючий момент, який відображає не лише виставу, а й потужний смисловий вираз. Офелія, замість того, щоб говорити про себе в минулому часі, висловлює себе в теперішньому часі, як «Я – Офелія». Це свідчить про її усвідомленість власної ідентичності, своїх внутрішніх переживань, кордонів та готовності захищати свою істинність навіть у відсутності сприйняття або очікувань патріархального суспільства. Жіночі постаті у цьому контексті стають символами сильної ідентичності, що не готова вписуватися у шаблони, запропоновані патріархальним суспільством. Вони виступають як особи, що визнають і відстоюють свою істинність, не дозволяючи її порушувати чи міняти. Це потужний акт самовираження і відмови від приписаних ролей, що робить їхній голос надзвичайно важливим у цій темі. Наприклад сцена в якій приймають участь дві жінки це Оксана Черкашина в ролі жінки, яка пережила зґвалтування на блокпосту в Горлівці та Катерина Котлярова, яка грає роль психолога. У цій сцені акторка Оксана Чершказина детально розповідає про те як її зґвалтували, а потім починає відтворювати, використовуючи український прапор, як символ глибоко травматичного образу, пов'язаного з болем, утиском та страхом. Фізичне насильство стає символічним, і кожен глядач може побачити у цій сцені власне сприйняття сучасної історії [4].

«У нас була сцена між Катею і Оксаною, в якій вони вели діалог про свої амбіції, які не здійснюються: ні в Оксани як актриси, яка «ніколи не стане директоркою театру», ні в Каті як колишньої солдатки, яка «ніколи не стане генералкою», - розповідає драматург вистави Йоанна Віховська. Вони тут тематизували різні шляхи боротьби за жіночі права. Ця сцена не ввійшла у виставу, замість неї є діалог про зґвалтування. Симптоматично, що в цій сцені

люди відмовляються бачити історію зґвалтованої жінки, натомість їх турбує начебто «зґвалтований» прапор» [9].

Також у виставі обмірковуються сучасні проблеми та питання прав людини, ЛГБТ. Історія Родіона Шуригіна-Геркалова, який змушений вже з дитинства відстоювати своє місце в гетеронормативному суспільстві, і який ставить запитання: «Чи підеш на Майдан, якщо мене вб'ють?», ми можемо зрозуміти, що для когось боротьба за права й свободи є постійним процесом, що супроводжує їх протягом усього життя. Йоанна Віховська ділиться враженнями від образу Родіона: «Присутність Родіона уявлює цю проблему. Його персонаж повний дражливих парадоксів, які, вочевидь, можуть зачіпати з різних сторін: він, з одного боку, самим собою заперечує стереотип про Донецьк, а з іншого – говорить про свою hate love до цього регіону, де його життя було надзвичайно складним» [9].

У кінці вистави режисерка вирішила відкрити питання про сутність свободи, через монолог Ярослава Гавянця, учасника бойових дій. У цьому монологі він стверджує, що справжня свобода відчувається, коли людина вільна від вибору, коли перед ризиком розстрілу вона вже нічого не може зробити, коли доля залежить від ворога. Навіть якщо це закінчиться трагічно, це рішення не було її власним, тому це не її провина. Історії про війну, розповіданні «з перших уст» та драматичні факти, що шокують та набувають особливої сили через акторів.

Отже, вистава «Н-Effect» підкреслює важливість говорити про війну, нагадуючи, що «мовчання про війну на війні небезпечно». Вона висуває питання про способи спілкування, а також про те, яку роль може відігравати театр під час конфлікту. Все це для того, щоб зберегти пам'ять про події, усвідомлювати їхні наслідки та приймати нові рішення, включаючи власні вибори. Основна мета полягала в тому, щоб уберегти себе від негативного впливу війни, нагадуючи, що неспокійні часи можуть швидко наступити. Також, багато паралелей можна провести між життям акторів і Гамлетом. Наприклад, молодий датський принц Гамлет опинився в центрі боротьби за

владу, розриваючись між смертельним страхом перед власною смертю та бажанням помститися ворогові. Ця ситуація важка і безвихідна, і смерть здається невід'ємною частиною життя, ніби прокляття, що не покидає. Вистава «Н-Effect» використовує символіку «Гамлета» для розкриття екзистенційних питань, які є важливими для кожного з нас. Під час революцій та воєн ці проблеми набувають ще більшої глибини та важливості, вимагаючи швидких та значущих рішень через загрозу життю. Вистава звертається до драматичності цих ситуацій, щоб акцентувати увагу на темах і та вибору в життєвих умовах.

3.3. Інклюзивний проєкт Харківського театру-студії «Арабески» «12 Офелій» (режисер Світлана Олешко)

В Україні останнім часом з'являється все більше інклюзивних програм, орієнтованих на включення людей з інвалідністю до всіх сфер соціального життя, таких як робота, відпочинок, якісна освіта, розваги та інше. Однією з таких сфер є мистецтво. Сьогодні у всьому світі існують мистецькі та театральні групи, проєкти, культурні фонди, які взаємодіють з людьми з інвалідністю.

У 2019 році харківський театр «Арабески» у партнерстві з ХНАТОБ, ХГНО «Сучасна жінка» та Харківською інклюзивною театральною студією за підтримки Уряду Канади в рамках проєкту «Жінки України: залучені, спроможні, незламні» вперше в Україні створили міні-серіал за п'єсою американської авторки Каріади Свіч «Дванадцять Офелій», яка є інтерпретацією класичного сюжету «Гамлета» Вільяма Шекспіра.

У більшості країн Європи, люди з інвалідністю активно беруть участь у суспільному житті. Незважаючи на певні обмеження здоров'я, вони працюють, навчаються та мають активний відпочинок. Проте в Україні інша ситуація, людина на візку часто стикається з неприємністю та нерозумінням від соціуму, наприклад у громадському транспорті. Саме тому режисерка театру «Арабески» Світлана Олешко разом з інклюзивним модельним агентством

«Креавіта», вирішили зробити перший у Харкові інклюзивний проєкт з людьми, у яких є порушення функцій руху.

Світлана Олешко у пошуках драматургічного матеріалу для роботи над цим проєктом напевно не випадково свій вибір зупинила не на канонічному шекспірівському тексті, а на п'єсі Каріади Свіч. У творах Шекспіра часто відображалися стереотипи та соціальні ролі його епохи, де основною цінністю для жінок була їх чеснота перед шлюбом і репродуктивна функція. У п'єсі сучасної авторки все навпаки, вона акцентує увагу на психологічному стані жінки, у сучасному світі. За сюжетом Каріади Свіч Офелія – це сильна жінка, яка не закінчує життя самогубством, як в трагедії Шекспіра, а навпаки впливає з води і розмірковує про солодощі та інші радощі життя. Вона потрапляє у паралельну елизаветинську епоху в гірському регіоні Аппалачі, де Гертруда керує борделем, Гамлета називають зухвалим юнаком, а один із вартових – жінка. У цьому «новому» світі Офелія починає шукати для себе новий шлях. П'єса написана сучасною мовою, з використанням різних переходів між часовими періодами і місцями дії. Діалоги включають в себе елементи поетичності, метафор, символіки і відтінків, що роблять її художньо насиченою та багатозоровою.

Учасники вистави від інклюзивного модельного агентства «Креавіта» є соціально-адаптованими людьми, вони ходять на роботу, займаються спортом та виховують дітей. У цьому проєкті, режесерка хотіла показати та зруйнувати стереотипи про бездіяльність людей з фізичними порушеннями в суспільстві та показати те, що життя після отримання інвалідності не закінчується і може бути як активним так і функціональним. У проєкті також приймали участь професійні актори з недержавного театру Арабески: Михайло Барбара (Гамлет), Олена Хомутецька (Офелія), Ярослав Подшивалов та АрменКалоян (Горацій), Наталія Цимбал (Гертруда), Олена Бажанова (Розенкранц), Володимир Царьков (Гільденстерн), Аліна Прибиткова (Міна місцева хвойда) та хор, який повинен був озвучувати привидів, потойбічні голоси, занурені під воду.

Режисерка Світлана Олешко у першій серії документального міні-серіалу «Дванацять Офелій» розповідала про першу зустріч з людьми які користуються колісним кріслом: «Коли ми розпочали репетиції, то всім було дуже страшно. Актори та тренери побоювалися роботи з людьми з інвалідністю. У тому сенсі, що боялися щось сказати чи зробити некоректно. А наші актори у візках переживали, чи вийде у них реалізувати себе на сцені. Ми одразу домовились, що всі мають працювати на рівних» [25]. Перед тим, як усі актори почали працювати над виставою, півроку займалися тренінгами: з вокалу (Наталья Руденко та Галина Бреславець), сценічної мови, акторської майстерності (Наталія Цимбал), сценічного руху та сценічного бою (Армен Калоян, Ігор Сюрков). Їх вчили заповнювати та орієнтуватися в просторі, реагувати на щось та працювати зі своїм голосом. У розмові з автором доповіді, Наталія Цимбал поділилася враженнями від роботи з людьми з інвалідністю: «Це дивовижні люди, які заряджають тебе своєю позитивною енергетикою. У них було величезне бажання щось робити. У них горіли очі від процесу і це було круто! Іноді ти взагалі забуваєш де професійні актори, а де не професійні. Це був дивовижний досвід!» [11].

Режисерська версія «Дванадцять Офелій» була зроблена таким чином, що на одній сцені з'являлися дві людини: нормотиповий актор та з порушенням рухової функції, які грають або одну ту саму роль та виконують однакові рухи, або протилежну, де є певний танок з людиною, яка користується колісним кріслом. Над хореографією працювали (Світлана Гончаренко, Марія Лозова) вони підлаштовували рухи не тільки під фізичні можливості актора, а ще й під можливості колісного крісла. Вистава була побудована лише на невербальних засобах виразності: хореографії, візуалізації та музиці.

На жаль, через COVID-19 цей проєкт не змогли реалізувати до кінця та показати виставу у повному обсязі. На певний час репетиції довелося призупинити. Але з серпня місяця 2020 року, продовжили працювати невеличкими групами на свіжому повітрі в Молодіжному парку. За контрактом проєкту вистава «Дванадцять Офелій» повинна була бути готова, але через

пандемію та зачинене приміщення не встигали. І тому Світлана Олешко вирішила доробити та записати невеличку версію виставив січні 2021 року на сцені ХНАТОБ та зробити документальний міні-серіал про жінок з проєкту «Дванадцять Офелій», який створено організацією «Сучасна жінка» за підтримки Уряду Канади в рамках проєкту, який називався «Жінки України: залучені, спроможні, незламні», що впроваджується організацією Пакт.

В результаті виник серіал з п'яти відео-історій про жінок з інвалідністю, які розповідають про своє життя в колісному кріслі та про роботу над проєктною виставою у формі інтерв'ю. Перша серія серіалу називається «Хай слово погодиться з жестом, а жест—зі словом». Головна героїня Офелія, яку грає Олена Хомуцька впливає з річки та намагається зрозуміти, де вона знаходиться, як написано у п'єсі Каріади Свіч. Після цього ми вже бачимо документальний серіал у якому режисерка вистави Світлана Олешко розповідає про заснування проєкту, що хотіла показати у цій виставі і чому саме обрала цей матеріал: «Дванадцять Офелій— це не просто п'єса сучасної американської авторки Каріади Свіч – це великий і важливий проєкт. Наша авторка полемізує з Гамлетом Шекспіра і критикує цей класичний канон, де світ існує тільки для чоловіків. Сучасна театральна публіка забуває, що у Шекспірівському театрі Офелію грав чоловік. А у нашій постановці навпаки. Блазня грає жінка. Розенкранца, друга Гамлета, також грає жінка. Я думаю авторка навмисне підважує шекспірівський канон, щоб глядачі замислились» [25].

Друга серія серіалу називається «Щоб побачити те, що я бачу... Ти просто подивися!» присвячена акторці Фіоні Кудреватих, яка грає роль Фіони. Вона працює вчителем та перекладачем з англійської мови, як каже героїня: «Викладати та перекладати – це стиль мого життя», зараз вона також опановує нові знання з програмного забезпечення. Фіона єдина із акторів, хто прочитав п'єсу мовою оригіналу. Акторка так ділиться своїми враженнями від прочитаної п'єси: «Коли я прочитала п'єсу мовою оригінала, то одразу в очі мені кинулась незвична мова авторки, її незвичний підбір образів та метафор. Коли Офелія винирює з води і виходить на землю, то вона жадає солодошів та помсти.

Першим кого вона зустрічає, це Гамлет. Вони начебто мають фрагментарну пам'ять про ті події Шекспіра. Офелія так само наступає на ті самі граблі, але інакше реагує на цей світ» [7]. У цій серії героїня розповідає про те, що Фіона також сильна, але не впевнена в своїх силах. Цей театральний проєкт для учасниці став важливою частинною її життя.

«Офелії нещасної уже не буде!», так називається третя серія міні-серіалу. На початку ролику ми бачимо Офелію за шекспірівським Гамлетом, яка йде топитись, а потім за п'єсою Каріади Свіч, яка винирює з води та починає свій новий шлях. Акторка Анна Останкова грає у цій виставі Офелію, яка має осучаснений одяг та сучасні погляди на життя. Ця вистава зі слів Анни Останкової: «Про красу, про жіночу сексуальність та жіноче тіло» [30]. За освітою Анна Останкова вчителька молодших класів, але з самого дитинства мріяла бути актрисою або моделлю: «Це дуже класно, коли твої дитячі мрії здійснюються. І цей спектакль допомагає доторкнутися до своїх мрій та втілити їх у життя» [30].

Четверта історія, яка називається «Щодо мене немає історії. Я Гертруда. Це все». розповідає про двох учасниць, які грають Гертруду: Олену Шингарьову та Вікторію Козленко. Олена Шингарьова засновниця громадської організації людей з інвалідністю «Креавіта» та професійна спортсменка з великого тенісу. Після школи закінчила юридичну академію та Харківський Національний університет імені В. Н. Каразіна факультет психології, у цьому фільмі розповідає: «Психологом я працювала не дуже довгий час. Щодо юриспруденції, то знання, які в мене є, я використовую у громадській організації» [33]. Друга учасниця цієї серії Вікторія Козленко ніколи не могла себе уявити у ролі актриси, її життя складається за принципом: «Краще зробити і пошкодувати, ніж не зробити і пошкодувати» [33]. Коли її дитині було 9 місяців, то вона отримала травму, і Вікторії з самого дитинства виховувала в своїй дочці самостійність: «Я її з самого дитинства виховувала так, щоб вона була самостійною. Я дуже боялася, що не встигну чогось дати. Тому я старалася дати багато і всього. І найбільше самостійності, щоб вона приймала

рішення сама. Її думка – це її думка.» [33]. У цьому проєкті кожен персонаж сам малював свою героїню, тому Вікторія можливо створювала портрет своєї доньки: «У мене роль Гертруди. Гордої незалежної, яка не звертає на оточуючих уваги. Може в глибині душі є якість сумніви, але для неї не важлива думка оточуючих» [33].

В останній серії документально міні-серіалу «Дихати, як ластівки», розповідається про колишню професійну танцівницю з інвалідністю Ірину Сукач, яка з самого дитинства користується колісним кріслом. Її професійна історія починалася з знайомства жінки з Слов'янську, яка займалася спортивними танцями на колясці. Але на той момент Ірина була ще підлітком та не могла поїхати сама з маленького містечка у Харківській області в інше місто. У 2010 році вона все ж таки наважилася переїхала до Слов'янська та втілила свою дитячу мрію: «На той момент я знайшла себе. Я відчувала себе тендітною та легкою, якби мені важко не було. Я дуже боялася сцени, але мені це подобалося» [26]. Пізніше Ірина Сукачова покінчила з професійним спортом та знайшла себе в іншій справі, але їй все одно не вистачало сцени. В своєму інтерв'ю вона розповідає: «Коли я покинула професійний спорт і відійшла від сцени, то в мене була "ломка". Так, ти знаходиш себе в іншому ділі, але не вистачає відчуття, що ти королева» [26]. Коли розпочався проєкт, то для Ірини це було важливо згадати, як це бути на сцені та бути королевою.

Назви серій міні-серіалу – це назви пісень створені до вистави Михайлом Барбарою та Юрієм Єфремовим на тексти з п'єси Шекспіра. Театр прагнув доробити та показати повноцінну виставу з живою музикою та хором, але у 2021 році помер актор Михайло Барбаро виконавець ролі Гамлета.

Отже, можна підвести підсумки, що цей театральний проєкт, який був створений разом з театром «Арабески», який завжди був відкритим до нових пошуків та експериментів, вкотре залишається вірним своєму мистецькому кредо щодо створення соціального театального продукту, та дружнього середовища для суспільства. Цей проєкт був важливим не тільки показати суспільству, як живуть люди з інвалідністю, а ще подивитися по новому на

осучаснених персонажів Вільяма Шекспіра в інтерпретації Каріади Свіч «Дванадцять Офелій».

3.4. Контамінація сюжетів Вільяма Шекспіра у виставі «Монстр опера». Проєкт «Art Therapy Force»

Під час повномасштабної війни в Україні майже мільйон українських дітей сьогодні позбавлені нормального дитинства. Вони переживають емоційний стрес через обстріли, поранення, втрати, руйнування. Для того щоб допомогти полегшити травми та відволікти дітей від війни, Львівський національний університет імені Івана Франка приєднався до проєкту «Art Therapy Force», що був започаткований Громадською організацією з Харкова «Арт Дот», (ця організація спрямована на мистецькі та просвітницькі заходи для стимулювання громадянської активності та соціальних змін) та з хорватським театром «Uliss». Також участь у проєкті взяли Український католицький університет та Харківський національний університет мистецтв імені Івана Котляревського.

Мета проєкту «Art Therapy Force» створена для надання психологічної підтримки дітям, які постраждали внаслідок воєнних конфліктів. Куратором цього проєкту був відомий композитор Найджел Осборн з Великобританії, який з 2022 року почав працювати з українськими дітьми у лікарнях та притулках міста Львова та Харкова, а також проводив лекції студентам ХНУМ імені І. П. Котляревського, ЛНУ імені І. Франка та Українського католицького університету.

Професор Осборн є одним з перших, хто застосовував музику та мистецтво для психологічної підтримки дітей, що зазнали травм внаслідок воєнних конфліктів. Цей метод був розроблений ним під час війни в Боснії та Герцеговині (1992-1995 роки) і вдало впроваджений у різних частинах світу, включаючи Балкани, Кавказ, Близький Схід та інші регіони. За роботу з дітьми під час облоги Сараєво він отримав «Премію Свободи» від Інституту Миру. Нагороди Найджела Осборна включають Приз ювілею Королеви, Премію

«Thorn EMI» за музичну освіту, Премію Редкліффа, а також міжнародні оперні нагороди, такі як «Radio Suisse Romande» та «Villede Geneve». Музичні твори композитора виконуються в усьому світі провідними оркестрами та оперними театрами, зокрема Віденським та Берлінським симфонічними оркестрами, Лондонською та Лос-Анджелеською філармоніями, а також Шотландською оперою та Королівським оперним театром.

У березні 2023 року в рамках проєкту «Artt Therapy Force» факультет культури і мистецтв Львівського університету імені І. Франка разом з Центром соціального розвитку та громадських ініціатив університету, спільно з Харківським національним університетом мистецтв вирішили зробити виставу з дітьми співробітників, які служать у Збройних силах України. В реалізації цього проєкту також допомагав Львівський обласний академічний театр ляльок, організації «ARTSTATION» та «GLYNDBOURNE». Оновою вистави, що називалася «Монстр опера» стали драматичні твори Вільяма Шекспіра. Спираючись на образи Велетня Колбранда з «Генріха VIII» і «Короля Джона», Пака, Ботома, Оберона і Титанії з «Сну в літню ніч» та Калібана з «Бурі» діти створили власні тексти, що символізували різні аспекти боротьби з внутрішніми та зовнішніми «монстрами», які допомагали психологам проаналізувати їх емоційний стан. У виставі розкривалася тема перемоги добра над злом та подолання великого монстра, що приніс страх та смуток. Також особливо важливою була участь дітей університетських працівників-воїнів ЗСУ у підготовці музики та слів до твору під керівництвом професора Найджела Осборна. Спільно з ним працювала асистентка кафедри музичного мистецтва Львівського університету Катерина Остапович. За сценографію та костюми відповідала Наталя Руденко-Краєвська, а пластичне рішення створила Олена Літовченко.

Головною метою цієї творчої ініціативи як підкреслила в інтерв'ю для студентського телебачення «FrankoTV» декан факультету культури і мистецтва Майя Гарбузюк: «Є робота з дітьми, яких торкнулася війна, робота через музику, через мистецтво, адже у процесі підготовки постановки діти

відкривають свій внутрішній світ. <...> На час підготовки опери, поки ми співали, танцювали, писали сценарій та робили декорації, діти (та й дорослі) мали змогу відволіктися від складних подій війни, у яких живе наше суспільство, і віднайти причини для радості й душевного світла. Наша перемога починається з перемоги у нашій свідомості. І саме таку історію – про перемогу творили наші діти» [6].

9 травня 2023 року на камерній сцені Львівського університету імені І. Франка відбулася презентація постановки «Монстр опера». Після вистави, яка отримала гучні оплески та викликала щирі емоції глядачів. Проректор з науково-педагогічної роботи та соціальних питань і розвитку Володимир Качмар зазначив, що діти вражаюче виступили, і їхня участь у проєкті показує, що світле майбутнє держави залежить від покоління, яке вміє перемогти зло добром. (інтерв'ю для студентського телебачення «FrankoTV»).

Отже, цей проєкт «Art Therapy Force» та вистава «Монстр опера», започатковані з метою психологічної підтримки дітей, постраждалих внаслідок війни, стали значущими кроками у допомозі дітям під час важких обставин. За участю провідних університетів та митців вони створили емоційно збагачувальний театральний досвід, спрямований на полегшення травм і побудову позитивного середовища для спілкування та творчості. Ці ініціативи не лише дозволили дітям знайти вихід з емоційного стресу війни, а й дали можливість молодим артистам та учасникам проєкту поділитися своїми талантами та виявити творчий потенціал. Інтеграція мистецтва, психологічної підтримки та соціальної адаптації в цих ініціативах мала значний вплив на життя дітей та стала важливим етапом у процесі їхнього відновлення після воєнних травм. Проєкт отримав позитивні відгуки та підтримку від глядачів і високу оцінку за його цілісність та цінність у психологічній підтримці дітей, які пережили воєнні події.

Таким чином, аналіз театральних проєктів з використанням текстів Шекспіра для терапевтичного напрямку в Україні засвідчує, що цей напрям набуває останнім часом інтенсивного розвитку. Постановка «ДВАНАДЦЯТА

НІЧ, або ЩО ЗАХОЧЕТЕ» Олексія Гнатковського демонструє потужний потенціал театрального мистецтва для ветеранів. Вистава відображає можливість трансформації та реабілітації бійців АТО через твори Шекспіра, які показують глибокий внутрішній світ учасників та допомагає знайти себе. Творчий проєкт Розі Саркісян «Н-Effect» за мотивами «Гамлета» пропонує перегляд проблем через призму творчості та можливості висловитися через театр. Вистава «12 Офелій» від театру Арабески розглядає складні теми, пов'язані з жіночими переживаннями та психологічними викликами. Вона створює платформу для обговорення соціальних питань та відображення внутрішнього світу героїнь через трактування класичної теми. «Монстр опера» відображає широкий спектр застосування класичних творів у сучасному суспільстві. Проаналізовані в даному розділі проєкти демонструють можливість адаптації класичної драматургії для висвітлення актуальних та соціально важливих питань.

Усі ці вистави, враховуючи різноманітність їхніх підходів та ідей, надають унікальний погляд на роль театру, як засобу виразу, терапії та соціальних змін. Їхня спрямованість на експерименти, використання класичних текстів та вплив на глядачів свідчать про потужність театрального мистецтва як інструменту трансформації та впливу на суспільство.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження вдалося дослідити різноманітні джерела таких фахівців, як К. Хантер, С. Вольферт, А. Аліш, К. Оутлі, Б. ван дер Колка, які детально розкривають питання використання драматургії Вільяма Шекспіра в практиках арттерапії і доказово стверджують, що його твори мають не тільки реабілітаційний, а ще і лікувальний ефект.

Секрет дієвості проаналізованих методів полягає у співпадінні шекспірівського ямбічного пентаметра з серцебиттям людини, що і запускає низку фізіологічних та психологічних механізмів в організмі людини у процесі лікування та реабілітації. Саме цей феномен було застосовано Келлі Хантер при розробці «методу серцебиття», Стефаном Вольфертом у програмі реінтеграції ветеранів DE-CRUIT, творцями проєкту Shakespeare&Company тощо.

Театральна терапія Келлі Хантер «метод серцебиття» показала значні позитивні результати у роботі з дітьми з аутизмом. Цей метод допомагає розвинути комунікаційні та емоційні навички у дітей з розладами аутичного спектру шляхом використання творів Шекспіра, сенсорних ігор та театральних практик. Групове відтворення різних емоцій у поєднанні з ритмічною жестикуляцією режисера використовує не тільки під час занять, а також при постановці вистав за Шекспіром для аудиторії, яка не має доступу до мистецтва. Вистави театру «Флейта», зокрема «Буря» та «Перикл», запрошують всіх учасників (дітей, провідниками яких стають актори, членів їх родин) пережити історію через сенсорні ігри. «Метод серцебиття» виявився ефективним не тільки для дітей з аутизмом, а також для дітей та їх батьків, постраждалих внаслідок військових дій в Україні, які стали учасниками проєкту «Перикл для України».

Програма DE-CRUIT направлена на лікувальний посттравматичних стресових розладів у військових-ветеранів. Вона ґрунтується зокрема на використанні дихальних практик, що заспокоюють нервову систему. У межах

програми реінтеграції ветеранів через науку та Шекспіра Стефан Вольферт та Аліша Алі довели, що ритм ямбічного пентаметру та правильна дихальна практика сприяють активації блукаючого нерва⁵, який відіграє ключову роль у регулюванні емоцій. Також учасники програми розповідають про свій власний військовий досвід та переживання, проголошуючи певні тексти Шекспіра, які відображають їхню особисту історію. DE-CRUIT використовує спеціальний метод, який базується на сюжетах драматурга, що співзвучні з внутрішніми проблемами ветеранів, такими як безсоння, психологічні травми та відчуття зради. Цей інноваційний підхід допомагає ветеранам наново знайти своє місце в суспільстві та подолати наслідки травми.

Shakespeare&Companу через драматургію Шекспіра, яка допомагає підліткам-правопорушникам змінити свої погляди на світ, знайти конструктивний спосіб виразу своїх емоцій та думок через шекспірівських героїв. Даний метод подібний до методу DE-CRUIT, допомагає зрозуміти власні емоції, відчувати і розуміти себе. Цей проєкт створює безпечне середовище для підлітків-правопорушників, де вони можуть розвинути свої комунікативні, соціальні навички та засвоїти, як контролювати свої емоції у конфліктних ситуаціях через вивчення текстів Шекспіра.

Використання арттерапевтичного методу за Шекспіром в якості інструмента терапії підтверджує його потужний лікувальний вплив на психологічний та емоційний стан учасників. Методи надають можливість відчути внутрішні зміни, спираючись на процес відновлення та лікування. Ці методи допомагають людям виразити емоції, розвивати емпатію, вирішувати конфлікти та зосереджуватися на пізнанні власної особистості через твори великого драматурга. Усі ці підходи підкреслили значущість використання творчості Шекспіра у сучасних методах арттерапії, які виявили позитивний вплив на психологічний стан та емоційний розвиток учасників. Дослідження

---

⁵Блукаючий нерв - це нерв, який встановлює один із зв'язків між мозком і шлунково-кишковим трактом і по аферентним волокнам передає в мозок інформацію про стан внутрішніх органів.

таких аспектів створює підґрунтя для подальших наукових досліджень та розвитку арттерапевтичних практик, що базуються на творчості Шекспіра.

У ході роботи було виявлено, що в Україні поступово розвиваються практики театротерапії, які також використовують Шекспірівські сюжети. На сьогодні вже реалізовано кілька соціальних мистецьких проєктів: «Project "W" – Veteran, Volunteer and William.», вистава Рози Саркісян «H-Effect», інклюзивний проєкт Харківського театру-студії Арабески «12 Офелій» та «Art Therapy Force» в яких використовується метод арттерапевтичного театру за драматургією Шекспіра. Усі ці проєкти мають спільну поставлену мету та використовують театральні методи, як інструмент для підтримки психологічного стану, розвитку, зцілення та можливість висловлювати свої переживання учасникам. Більшість з них ставлять перед собою завдання унаочнити соціальні питання через призму театрального виконання. Деякі проєкти активно включають різні соціальні групи, надаючи можливість учасникам виступити та висловитися через театральну форму. Частина проєктів експериментує з класичними творами Шекспіра та іншими літературними творами, переосмислюючи їх крізь призму сучасності.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновки, що твори Вільяма Шекспіра мають унікальну здатність відтворювати широкий спектр емоцій та внутрішніх конфліктів, що робить їх ідеальним матеріалом для арттерапії. Емоційна глибина Шекспірівських персонажів допомагає учасникам проєктів виражати та розуміти власні почуття, що сприяє покращенню психологічного стану. Використання Шекспіра в арттерапії допомагає в розв'язанні психологічних проблем, зниженні стресу та тривоги, сприяє розвитку емоційного інтелекту та підвищенню самопізнання.

Використання класичних творів англійського драматурга у контексті арттерапії не лише стимулює творчий потенціал учасників, але й сприяє розумінню та вираженню власних емоцій та переживань через специфіку ролей та сюжетів, засвоених у мистецькому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базів Л. Олексій Гнатковський, режисер, актор. *Укрінформ*. 19.01.2023.
URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3655188-oleksij-gnatkovskij-reziser-aktor.html> (дата звернення: 10.09.2023)
2. Б. ван дер Колк «Тіло веде лік». Як лишити психотравми в минулому /Бассел ван дер Колк: пер. з англ. А. Цвіри, - Х. Віват, 2022. - 624 с.
3. Брюховецька О. Від театру воєнних дій до театру Шекспіра: Project "W" Veterans, Volunteers and William / Ольга Брюховецька // *Кіно-Театр*. - 2019.-№5.-С.5-6.
URL:<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f37fe99e-575c-4e53-ae85-821b4f3b54cd/content> (дата звернення: 10.09.2023).
4. Бундзяк К. Н-Effect: війна на Донбасі. *ZBRUC*. 11.11.2020.
URL:<https://zbruc.eu/node/101540> (дата звернення 15.10.2023).
5. В Україні тривають заходи в рамках театральнo-терапевтичного проєкту, організовані шекспірівським центром ЗНУ. *Запорізький національний університет*. 27.05.2022.
URL:https://sites.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=56920&lang=ukr&news_code=v-ukrayini-trivayut-zakhodi-v-ramkakh-teatralno-terapevtichnogo-pro--ktu--organizovani-shekspirivskim-tsentrom-znu (дата звернення: 10.09.2023).
6. В Університеті презентували мистецьку постановку «Монстр опера». *Львівський університет*. 09.05.2023.
URL:<https://lnu.edu.ua/v-universyteti-prezentuvaly-mystetsku-postanovku-monstr-opera/> (дата звернення 1.12.2023).
7. Друга серія Документального міні-серіалу «Дванадцять Офелій». *Сучасна жінка*. 4.12.2020.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=yvv9k-kZvOY> (дата звернення: 5.12.2023).
8. Електронна енциклопедія сучасної України. URL:<https://esu.com.ua/letters>.

9. Ільницька Л. Вірус війни в соціальній тканині України. Мистецьке дослідження на театральній сцені. Електронний журнал: *LB.ua*. 15.01.2021. URL:https://lb.ua/culture/2021/01/15/475240_virus_viyni_sotsialniy_tkanini.html (дата звернення 10.10.2023).
10. Ільницька Л. Замість свята. Сусідство і близькість як мистецький процес. *ZBRUC*. 15.12.2021. URL:<https://zbruc.eu/node/109373> (дата звернення 13.10.2023).
11. Інтерв'ю з акторкою Харківського театру-студії «Арабески» Наталією Цимбал. Текст зберігається в архіві автора. 2.11.2023, м. Харків.
12. Кабацій М. Герцог Орсіно, позивний Євпаторія. Театр ветеранів та волонтерів показав виставу за комедією Шекспіра. *NVLife*. 5.06.2019. URL:<https://life.nv.ua/ukr/art/teatr-veteraniv-ta-volonteriv-ato-pokazav-vistavu-za-komediyeu-shekspira-50025305.html> (дата звернення 9.09.2023).
13. Кашперська Д. Прем'єра «Дванадцята ніч» English Social Theatre: Project «W». *Promeamp*. 31.05.2019. URL:<https://newsproteatr.blogspot.com/2019/05/english-social-theatre-project-w.html> (дата звернення: 10.09.2023).
14. Кіборг з Тернопільщини зіграв в міжнародній виставі «H-Effect» про війну в Україні. Електронний журнал: *Тернополяни*. 20.10.2022. URL:<https://ternopoliany.te.ua/zhittya/51919-kiborh-z-ternopilshchyny-zihrav-v-mizhnarodnii-vystavi-heffect-pro-viinu-v-ukraini#> (дата звернення: 11.10.2023).
15. Константинова К. Олексій Гнатковський: «Ветерани АТО гратимуть Шекспіра англійською. Це буде виклик і ще одна перемога». *ZN,UA*. 5.04.2019. URL:https://zn.ua/ukr/ART/oleksiy-gnatkovskiy-veterani-ato-gratimut-shekspira-angliyskoju-ce-bude-viklik-i-sche-odna-peremoga-307735_.html (дата звернення: 10.09.2023)

16. Лелик М. Терапія театром як дієвий інструмент соціальної політики сучасної демократичної держави. *Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого*. 2018. Вип. 9/5.
17. Львівський національний університет імені Івана Франка – учасник проєкту «Art Therapy Force». *Освіта Львівщини*. 11.01.2023.
URL:<https://osvita.loda.gov.ua/?page=blog&id=1251>
(дата звернення 1.12.2023).
18. Майстер-класи «Театрально-терапевтична Методика Келлі Хантер». *Державний науково-методичний центр змісту культурно-мистецької освіти*. 20.09.2022.
URL:<https://www.dnmczkmo.org.ua/2022/09/majster-klassy-teatralno-terapevtichna-metodyka-kelli-hanter/> (дата звернення: 10.09.2023).
19. Маркевич Д. Соціальний ветеранський проєкт – Project «W» – Veterans, Volunteer and William. *Армія Inform*. 21.08.2019.
URL:<https://armyinform.com.ua/2019/10/21/soczialnyj-veteranskyj-proyekt-project-w-veteran-volunteer-and-william/>
20. Нечитайло К. Генрняк А. Мистецтво що лікує рани. *Franko student TV*. 10.05.2023.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=o919DW9Aqjg> (дата звернення: 1.12.2023).
21. Олтаржевська Л. Н-Effect за мотивами «Гамлета»: Бути чи не бути? Путівник топ-виставами. Електронний журнал: *Укрінформ*. 11.01.2022
URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3382933-heffect-za-motivami-gamleta-buti-ci-ne-buti-putivnik-topvistavami.html>
(дата звернення: 10.10.2023).
22. Онлайн вистава «Дванадцята ніч, або Що захочете». *OpenTheatre*. 14.08.2021.
URL:https://www.youtube.com/watch?v=s0jKbS_BiyQ&t=1999s
(дата звернення: 9.09.2023).

23. Онлайн вистава «H-Effect». *НСТД України*. 24.11.2021.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=epLZ1knDvSE>
(дата звернення: 1.10.2023).
24. Паві П. Словник театру. – Львів, 2006. – 640 с.
25. Перша серія Документального міні-серіалу «Дванадцять Офелій». *Сучасна жінка*. 4.12.2020.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=QsjBZpQCH60&t=2s>
(дата звернення: 9.10.2023).
26. П'ята серія документального міні-серіалу «Дванадцять Офелій». *Сучасна жінка*. 4.12.2020.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=uPcmshokv9I>
(дата звернення: 9.10.2023).
27. Савченко І. Ліпницька І. Словник театрознавчих термінів і понять. Київ, 2021. 144с.
URL:https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37502/Slovnyk_Savchenko_Lipnytska.pdf?sequence=1
28. Синявський В. Сергєєнкова О. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК – Київ, 2007. – 336с.
29. Стельмашевська О. Маршрут №2. Відеоформат вистави Рози Саркісян H-Effect. Електронна газета: *День*.-№3-4,2022.
URL:<https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/porazka-unr-prychyny-zasterezhennya-vysnovky-2> (дата звернення 15.10.2023).
30. Третя серія документального міні-серіалу «Дванадцять Офелій». *Сучасна жінка*.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=YocXRSegMZA>
(дата звернення: 9.10.2023).
31. Україна очима Гамлета. *Matrixdivergent*.4.10.2022.
URL:<https://matrix-info.com/ukrayina-ochyma-gamleta/>
(дата звернення 13.10.2023).

32. Український культурний фонд.
URL:<https://ucf.in.ua/archive/602d3a4efc5fc129d941fed2>
(дата звернення 10.10.2023).
33. Четверта серія документального міні-серіалу «Дванадцять Офлій». *Сучасна жінка*. 4.12.2020.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=4Va0QHhz4ak>
(дата звернення: 9.10.2023)
34. Шот М. Військовослужбовець, один з героїв та акторів фільму «Синдром Гамлета» Ярослав Гавянець: «Фільм про Україну люди за кордоном сприймають щиро, навіть зі сльозами на очах». Газета Кабінету Міністрів України: *Урядовий кур'єр*. 26.08.2022.
URL:<https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vijskovosluzhbovec-odin-z-geroyiv-ta-aktoriv-filmu/> (дата звернення: 10.10.2023).
35. Юрченко О. Не інвалід, не аутист і не сліпий: комунікуємо про інклюзію правильно. *Медіа Освіторія*.
URL:<https://osvitoria.media/experience/ne-invalid-ne-autyst-i-ne-slipuj-komunikuyemo-pro-inklyuziyu-pravyлно/> (дата звернення 5.09.2023).
36. Ali A. Wolfert S. Theatre as a treatment for posttraumatic stress in military veterans: Exploring the psychotherapeutic potential of mimetic induction. *ScienceDirect*. 23.06.2016.
URL:<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0197455616301137?via%3Dihub> (дата звернення: 20.09.2023).
37. AMPHIBIAN STAGE. URL:<https://amphibianstage.com/>
(дата звернення: 7.08.2023).
38. ART THERAPY FORCE.
URL:<https://artherapyforce.com.ua/> (дата звернення 1.12.2023).
39. Autism - a talk with Kelly Hunter. *St Edmund Hall*. (2.03.2018)
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=yeOHDGLhUkA&t=57s>
(дата звернення: 1.09.2023).
40. Bassel van der Kolk. URL:<https://www.besselvanderkolk.com/>.

- (дата звернення: 13.12.2023).
41. Cameron Wood M. Unpacking trauma. *The European documentary magazine. Modern times review.* 3.08.2022.
URL:<https://www.moderntimes.review/hamlet-syndrome/>.
(дата звернення: 11.10.2023).
42. Collins-Hughes L. Using Shakspeare to Ease the Trauma of War. *The New York Time.* 9.03.2017.
URL:<https://www.nytimes.com/2017/03/09/theater/shakespeare-military-stephan-wolfert-cry-havoc.html> (дата звернення:18.10.2023).
43. DE-CRUIT. URL:<https://www.decruit.org/> (дата звернення: 16.10.2023).
44. Dimitropoulos S. In Shakespeare, veterans find a "tower of strength". *INVERSE.* 16.05.2021.
URL:<https://www.inverse.com/mind-body/shakespeare-as-therapy>.
(дата звернення: 3.09.2023).
45. Flute Theatre. URL:<https://www.flutetheatre.co.uk/shows/main-stage>
(дата звернення: 1.09.20023).
46. Flute Theatreat NDRC. *Notre Dame Refugee Centre.* 30.03.2022.
URL:<https://www.notredamerc.org.uk/post/flute-theatre-at-ndrc>
(дата звернення: 10.09.2023).
47. Flute Theatre change the lives of refugee families and autistic individuals displaced by war. *Indiegogo.* 15.07.2022.
URL:<https://www.indiegogo.com/projects/pericles-for-ukraine#/>
(дата звернення: 10.09.2023).
48. H-Effect. *Rosa Sarkisian.*
URL:<https://rozasarkisiann.blogspot.com/2022/10/h-effect-international-project-created.html> (дата звернення 15.10.2023).
49. Howes R. Theater as Therapy, *Psychotherapy Networker*, February 2019.
URL:<https://www.psychotherapynetworker.org/article/theater-therapy/>
(дата звернення: 29.08.2023).

50. HUNTER HEARTBEAT GAMES-Yoga with feeling. *Flute Theatre*. 24.04.2020. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=Pk0YBnWL59c&t=601s> (дата звернення: 4.09.2023).
51. Hunter K. HELLOS's - HOW and WHY we do it. *Flute Theatre*. 20.04.2020. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=fr3Poz5pTV0> (дата звернення: 25.08.2023).
52. Hunter K. HUNTER HEARTBEAT SENSORY GAMES - Introduction. *Flute Theatre*. 22.04.2020. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=0f7aZQrW09g> (дата звернення: 24.08.2023).
53. Hunter K. MAKING FACES - The Why and the How. 21.04.2020. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=LVvCp9OO0d0> (дата звернення: 24.08.2023).
54. Hunter K. PERICLES FLEES THE KING (WE FLY) - The Why and the How. *Flute Theatre*. 22.04.2020. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=K6HIJial93Q> (дата звернення: 24.08.2023).
55. Jeffrey R. Wilson, Henry F. Fradella «The Hamlet Syndrome». *Sage Journals*. 12.01.2015. URL:<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1743872115626076#:~:text=In%20brief%2C%20the%20Hamlet%20Syndrome,be%20misread%20as%20mental%20health> (дата звернення: 25.07.2023).
56. Kelly Hunter MBE director, writer, actor. URL:<https://kellyhunter.co.uk/shakespeares-heartbeat/> (дата звернення: 25.08.2023).
57. NYU/STEINHARDT. URL:<https://steinhardt.nyu.edu/> (дата звернення: 11.09.2023).
58. Oatley K. (2001). Shakespeare's Invention of Theater as Simulation that Runs on Minds. *Empirical Studies of the Arts*, 19(1), 27-45. URL:<https://doi.org/10.2190/H5DU-QEMY-JNHQ-MV8N> (дата звернення: 10.12.2023)

59. Pericles adapted by Kelly Hunter. *Flute Theatre*.
URL:https://sekspirfestival.org/wp-content/uploads/2023/06/Flute-Theatre.-Pericles-Tour-Pack-2023_removed.pdf. (дата звернення: 20.08.2023).
60. Pericles for autistic individuals. *Brighton Fringe*.
URL:<https://www.brightonfringe.org/events/pericles-for-autistic-individuals/>
(дата звернення: 2.09.2023).
61. Performance-based drama therapy: autobiographical performance as a therapeutic intervention. *ResearchGate*. Січень 2022.
URL:https://www.researchgate.net/publication/357504970_PERFORMANCE-BASED_DRAMA_THERAPY_AUTOBIOGRAPHICAL_PERFORMANCE_AS_A_THERAPEUTIC_INTERVENTION (дата звернення: 5.09.2023).
62. Project «W» – Veterans, Volunteers and William.
URL:<https://projectw-veterans-volunteers-and-william.business.site/#summary>
(дата звернення: 9.09.2023).
63. Project «W» – Veterans, Volunteers and William. *ВеликаІдея*.
URL:<https://biggggidea.com/project/project-w---veterans-volunteers-and-william/> (дата звернення: 10.11.2023).
64. Shakespeare & Company.
URL:<https://shakespeare.org/idea/> (дата звернення: 18.11.2023).
65. Shakespeare's Heartbeat Drama games for children with autism By Kelly Hunter. London, New York. : Routledge, 2015. 249 p.
66. Shakespeare to help heal PTSD? - «Cry Havoc!». *Katevents*. 21.04.2018.
URL:<https://katevents.wordpress.com/2018/04/21/shakespeare-to-help-heal-ptsd-cry-havoc/> (дата звернення: 16.10.2023).
67. She-Wolf: Creating a Queen. *ON AND OF BROADWAY*. 19.08.2022.
URL:<https://branchonandoffbroadway.wordpress.com/2022/08/19/she-wolf-creating-a-queen/> (дата звернення: 16.10.2023).
68. The documentary mini-series «Twelve Ophelias». *Actual Woman*.
URL: <https://www.womanactual.org/en/projects/twelweophelias/>
(дата звернення 1.11.2023).

69. The Hunter Heartbeat Method – Kelly Hunter. *St Edmund Hall*. 30.01.2017.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=uh2WtfIEG5I>
(дата звернення 1.09.2023).
70. The Tempest-Catalan. *Flute Theatre*. 25.03.2020.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=2A5q6-1NPvU>
(дата звернення: 1.09.2023).
71. The Tempest for autistic people. Craiova Shakespeare Festival, Romania.
April 2023. *Flute Theatre*. 6.05.2023.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=h46cj81hUGw&t=317s>
(дата звернення: 3.09.2023).
72. Vavasseur K. Off-Broadway Review: MAKE THICK MY BLOOD (DECRUIT at Studio Theatre, Theatre Row). *Stage and Cinema*. 29.07.2022.
URL:<https://stageandcinema.com/2022/07/29/make-thick-my-blood/>
(дата звернення: 17.10.2023).
73. Wiggins D. Veterans Find A Path to Healing Through Shakespeare. *Mad in Americ*. 13.10.2019. URL:<https://www.madinamerica.com/2019/10/veterans-find-path-to-healing-through-shakespeare/> (дата звернення: 17.10.2023).
74. Wolfert S. Video of Cry Havoc Performance. *ELM Shakespeare Company*.
URL: <https://www.elmshakespeare.org/bnt2021> (дата звернення:16.10.2023).
75. Yuan T. Play explores role of war veterans in civilian life. *Daily Trojan*.
12.11.2012.
URL:<https://dailytrojan.com/2012/11/12/play-explores-role-of-war-veterans-in-civilian-life/> (дата звернення: 16.10.2023).

Додаток А

ТЕЗАУРУС

АГРЕСІЯ ВЕРБАЛЬНА – вираження негативних почуттів як через форму сварка, крик так і через зміст словесних відповідей погрози, докори, прокляття, лайка, насміхання.

АГРЕСІЯ ФІЗИЧНА – використання фізичної сили проти інших осіб.

АРТЕРАПІЯ – це вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості.

АУТИЗМ – крайня форма психологічного відчуження, що проявляється в уникненні індивіда від контактів з навколишньою реальністю, оточенням і в поринанні у світі власних переживань.

АУТИСТИЧНА ПОВЕДІНКА – поведінка людини з переважанням імпульсивного, емоційного компонента, що може призвести до неправильної орієнтації в ситуації.

БЕСІДА – один з методів соціально-психологічного дослідження, що застосовується з метою вивчення психологічних особливостей людини, її переконань, прагнень, інтересів і умов її формування тощо. Передбачає отримання інформації про особистість на основі вербальної, словесної комунікації з людиною.

БЛУКАЮЧИЙ НЕРВ – це нерв, який встановлює один із зв'язків між мозком і шлунково-кишковим трактом і по аферентним волокнам передає в мозок інформацію про стан внутрішніх органів.

ВЕРБАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ – інформація, що подана в усній, словесній формі.

ВАРІАБЕЛЬНІСТЬ СЕРЦЕВОГО РИТМУ – це природні зміни інтервалів між серцевими скороченнями (тривалості кардіоциклів) нормального синусового ритму серця.

ДЕПРЕСІЯ – стан душевного розладу людини, відчуття пригніченості, песимізму, занепаду духовних сил.

ДРАМАТЕРАПІЯ – це напрям арт-терапії. Цей напрямок арт-терапії використовує такий прийом, як драматизація, тобто, розігрування деякого сюжету. І в її основі – мистецтво театру, але не драматургія.

ІНДОКРИНАЦІЯ – це процес систематичного нав'язування певних ідей або переконань індивідові з метою контролю або впливу на його думки та поведінку.

ІНКЛЮЗІЯ – це процес включення всіх громадян в соціумі.

НАРАТИВНА ТЕРАПІЯ – це напрям, що вивчає характер взаємодії людини з власним досвідом через оповідання про нього.

НЕВРОЛОГІЧНИЙ РОЗЛАД – будь-яке захворювання нервової системи.

ПРАГМАТИЧНИЙ СТИЛЬ МИСЛЕННЯ – стиль мислення, що спирається на безпосередній особистий досвід, на використання легко доступних матеріалів та інформації, прагнучи як найшвидше отримати конкретний результат.

ПСИХОДРАМА – метод групової психотерапії, в процесі якого клієнти за допомогою ведучого і групи відтворюють у драматичній дії значущі події свого життя, розігрують сцени, які мають відношення до їх проблем.

ПСИХОТЕРАПІЯ – комплексна система психічних вербальних і невербальних впливів на психіку людини з метою усунення хворобливих явищ, сприяння у зміні її ставлення до оточуючого середовища і до власного «Я»

ПСИХОТРАВМА – це життєва подія або ситуація яка впливає на значущі сторони існування людини і приводить до глибокого психологічного переживання.

РЕТРАВМАТИЗАЦІЯ – це усвідомлене чи неусвідомлене нагадування про пережиту травму, яке приводить до відкриття старих емоційних ран та повторного переживання початкового травматичного досвіду.

РИТМ – рівномірний, злагоджений рух, рівномірне чергування звукових, мовних елементів.

РОЛЬОВІ ІГРИ – один з інтерактивних методів навчання, що дозволяє тим, хто навчається, розігрувати та відтворювати такі ситуації, з якими вони зустрінуться під час практичної діяльності.

СИНДРОМ – сукупність, поєднання ознак, симптомів, характерних для якого-небудь явища, процесу, захворювання тощо.

СОЦІУМ – це велика стійка соціальна спільність, яка характеризується єдністю умов життєдіяльності людей в якихось суттєвих відносинах і, внаслідок цього, спільністю культури.

ТЕАТРОТЕРАПІЯ – це вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості. Допомагає здолати в житті період негараздів, розвинути внутрішні сили, показуючи на сцені різні грані людської індивідуальності і відкриваючи для себе нові шляхи.

ФАНТАЗІЯ – це процес створення людиною нових образів та ідей на основі переробки минулих вражень, досвіду.